

Mate Kapović
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu

Osvrt na knjigu: Blaženka Martinović, Elenmari Pletikos Olof, Jelena Vlašić Duić. 2024. *Kiša, sünce, tráva, ròsa. Priručnik i vježbenica za učenje i poučavanje hrvatskih naglasaka*. Zagreb: Ibis grafika.

Uvod¹

Djelo navedeno u naslovu, kojemu su autorice Blaženka Martinović s Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Puli te Elenmari Pletikos Olof i Jelena Vlašić Duić s Odsjeka za fonetiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, zamišljeno je kao pristupačan uvod i pregled problematike hrvatskoga naglasnoga sustava. Ono to svojim pristupom svakako jest – od toga da izgleda kao udžbenik (s veselim bojama i ilustracijama), načinom na koji se temi sustavno, vrlo detaljno i polako pristupa te udžbeničko-priručničkim stilom pisanja koji često izostavlja reference (8).² To izostavljanje referenaca, nažalost, nije baš ujednačeno,³ pa je i metodološki pomalo problematično. No knjiga je, unatoč pristupu, samom svojom veličinom (485 stranica) pozamašna.⁴ Pohvalno je što knjiga ne govori samo o nekakvu rigidno shvaćenu standardu, niti samo daje pregled pravila novoštokavskoga naglašavanja i pregled osnovâ novoštokavskoga naglasaka u morfologiji, nego se, osim toga, bavi i, pretežno urbanom, regionalnom varijantnošću naglasnih ostvaraja. Knjiga, kako autorice same kažu, ne pretendira biti normativističkom (23), a prate je i zvučni zapisi (<https://naglasci.ffzg.unizg.hr/>), dostupni i preko QR-kodova u knjizi (za koje bi možda bilo zgodnije da dolaze uza svaku vježbu kako bi im bilo još lakše pristupiti), te sadrži i neke vrlo korisne tablične prikaze, npr. različita bilježenja naglasaka u starijim djelima (od Starčevića 1812 do Maretića 1899) na str. 40. Vrlo je zgodan i pregledan isti tekst akcentuiran prema različitim standardnim priručnicima na str. 361–362. Kako su dvije od autorica i fonetičarke, u knjizi se nalaze i osnovne fonetske analize sa zvučnim slikama za različite novoštokavske tonske i dinamičke sustave (npr. str. 382–386). Knjiga je

¹ Na čitanju prve verzije teksta i korisnim komentarima zahvaljujem Mislavu Beniću, a Perini Vukši Nahod na primjerima iz Metkovića.

² Brojevi u zagradama naznačuju stranicu recenzirane knjige na koju se u tekstu referiramo.

³ Usp. npr. reference na str. 70–72, ali njihovo izostavljanje na str. 77.

⁴ U knjizi nema previše tipfelerâ, što u djelu ovakve tematike, nije nebitno. Naravno, pokoji će se tipfeler uvijek omaći, npr. genitiv jednine *Lúke* umjesto *Lúkē* (349). Ima i nešto sitno drugih omašaka, npr. referencê Radonić 2006 (375) nema u popisu literature.

nesumnjivo dobrodošla u hrvatskom jezikoslovlju, može se preporučiti zainteresiranim čitaocima i u praktične namjene, a svakako je riječ i o knjizi koja će imati ulogu i u daljnjim znanstvenim raspravama o našoj akcentologiji. Prije ove knjige nismo imali priručnika za učenje suvremene akcentuacije u praktičnom smislu, s vježbama i zvukovnim zapisima, i to takva koji se ne bi osvrtao samo na strogi tradicionalni standard, nego bi govorio o tome kako se u Hrvatskoj stvarno govori i na sociolingvističko-urbanodijalektološkoj razini. A bilo koja knjiga o naglascima koja sadrži i zvučne zapise – i to ne samo one standardne (niti pak, s druge strane, samo one koji bi bili dijalektološki tradicionalni, tj. zapise govora selâ i manjih mjesta⁵) – nedvojbeno je vrlo korisna i dragocjena.⁶ U nedostatku sociolingvističkih i urbanodijalektoloških istraživanja, ova će knjiga svojim internetskim zvučnim zapisima popuniti neke rupe, a svakako može biti od velike koristi i za mlade lingviste koji se žele upustiti u bavljenje akcentologijom ili dijalektologijom bilo koje vrste (a pogotovo za one čiji organski idiomi nisu pretjerano konzervativni).

Osvrti se u hrvatskoj akademskoj zajednici često svode na detaljne prikaze knjiga koje se recenzira te davanje ocjene (uglavnom pozitivne). Ovaj osvrt neće zapravo biti takav. Naime, u ovom će osvrtom tekstu autor pokušati dati svoje svojevrstne dopune knjizi, prikazujući gdje se s autoricama možda ne slaže ili što bi se potencijalno moglo objasniti drugačije, te navodeći neke podatke kojih u knjizi nema – a možda ih često ni nije moglo i trebalo biti zbog njezine naravi i usmjerenosti – a koje autor ipak smatra zanimljivima i bitnima. Stoga kad se nešto u knjizi spominje to ne treba shvaćati kao kritiku u smislu da je to u dotičnomu udžbeniku moralo nužno biti, nego više kao dopunu, koja će možda nekome biti korisna i koja bi mogla potaknuti daljnu raspravu i istraživanja. Također, dotične dopune su primarno znanstvene (deskriptivne, akcentološke, dijalektološke i povijesne) a ne didaktičke naravi. Stoga ih ne treba shvaćati kao kritiku knjizi kao praktičnomu priručniku, nego kao dodatke akademske naravi. Ovu priliku koristim, dakle, potaknut knjigom triju autorica, i da iznesem neka svoja razmišljanja i podatke o kojima dosad

⁵ Vrlo su zanimljivi, recimo, primjeri kao na str. 136 (vježba 4, <https://naglasci.ffzg.unizg.hr/kratkosilazni-naglasak/ks-u-raslojenosti/>) s izgovorom nekih riječi iz Rijeke, Zagreba, Pule, Osijeka i Zadra (u tom konkretnom primjeru). Naravno, pojedinostima je katkad moguće i prigovarati – npr. za zadarski je zapravo izgovoreno *prógram* a ne ***prógram* (u Zadru se inače uz *prógram* javlja i naglasak *prógram* – Ivan Magaš, osobno), a npr. u Puli se može reći i *prográm* (David Mandić – osobno), no autorice dobro navode da „primjeri nisu ogledni za sve govornike navedenih gradova“.

⁶ Knjiga donosi i mnoge zgodne detaljčice, npr. zadarski izgovor ženskoga imena *Íva* (tako je i u Šibeniku – usp. Kapović 2024: 84) prema uobičajenom (i starijem) štokavskom *Íva* (Ivan Magaš mi usmeno za Zadar i okolicu potvrđuje *Íva* i *Ĭva*, ali ne i *Íva*, uz napomenu da je to na tomu području, čini se, mlađe ime). Tek povremeno se javljaju greške – npr. na str. 205 se fino na primjeru izgovorena teksta objašnjavaju splitske karakteristike, ali se npr. spominje neoakut u ***muškárce* (iako je riječ o običnu *muškárce*, 1:59 na snimci u vježbi 6 – <https://naglasci.ffzg.unizg.hr/dugosilazni-naglasak/ds-u-raslojenosti/>) i ***kaskádu* (zapravo obično *kaskádu*, 2:23, što je i očekivan naglasak, kao i u prethodnomu primjeru).

još nisam pisao. Ispravke i kritike se uglavnom tiču detalja i pojedinosti i ne nijeću vrijednost čitave knjige. Dolje izneseni komentari posloženi su primarno tematski, a ne redoslijedom iz knjige.

Pitanje standarda općenito

Autorice ponavljaju u kroatistici još uvijek uobičajenu tezu da je standard autonoman i stabilan (17), što je vrlo upitno i danas se sociolingvistički kritizira (Starčević–Kapović–Sarić 2019: 183–190, Kapović 2024: 89, 182–183). Iz same se knjige (i)pak vrlo jasno vidi da se standard, kao samo jedna od jezičnih varijanata, itekako, prožima sa svim drugim varijantama (i naglasno i na drugim razinama) te da je promašeno govoriti o nekakvoj „autonomiji“, a što je autoricama očito itekako jasno na praktičnoj razini.

Autorice na stranici 23 govore, među ostalim, i o „neutralnom varijetetu“ standarda. Sâm taj naziv nije baš najsretniji jer u jeziku neutralno zapravo ne postoji – čak i ako nešto zvuči standardno ili standardnije, to ne znači da je to i neutralno jer standard nipošto nije neutralan (iako ga se tako često netočno tradicionalno percipira), usp. Starčević–Kapović–Sarić 2019: 109–115, Kapović 2024: 178–179. Primjerice, uz standardni izgovor (bilo da govorimo o naglasku ili čemu drugome) se mogu vezivati, i često se vežu, konotacije kao „učenost“, „obrazovanost“, „uštogljenost“ i sl. – nijedna od tih konotacija nije neutralna, niti će ih svatko isto doživjeti u svakoj situaciji. Recimo, formalnost je u nekim situacijama možda poželjna, a u drugima nije, dok se obrazovanost može doživjeti i pozitivno i negativno (ako se percipira kao uobraženost) i sl. Upravo se u društvenom odnosu prema naglasku (i u uskom i u širem smislu) vide takve dvostrukosti i različiti doživljaji – primjerice, novoštokavski naglasak se može doživjeti i kao vrlo formalan i „uzvišen“ i kao „seljački“, a zagrebački naglasak se može doživjeti i kao „urban“ i moderan, ali i kao „neobrazovan“ i lokalni. A sve to varira od situacije do situacije, od pojedinca do pojedinca i od ostvaraja do ostvaraja (nisu svi novoštokavski i svi zagrebački naglasaci jednaki). A u svemu tome je neutralnosti najmanje – kao što ni težnja k (nepostojećoj) „neutralnosti“ sama, uostalom, nije neutralna.

Osim toga, autorice kasnije (27) „neutralni izgovor“ definiraju kao „u smislu da se ne zna odakle govornik potječe, tj. da se postiže nadregionalnost kao postulat standardnoga jezika.“ Međutim, ni navodna, a u praksi vrlo upitna (što i same autorice priznaju), nemogućnost određivanja nečije regionalne pripadnosti nije neutralna – željena i navodno moguća neregionalnost je također, kako već naglasismo, samo jedan od izborâ koji sa sobom nosi itekakve konotacije. S tim da je od regionalnosti vrlo često nemoguće pobjeći već samim imenima – npr. mnoga su imena ili oblici imenâ, kao *Stipe*, *Stjepo* ili *Štef*, već sama regionalno određena (dok su, recimo, *Stevo* određeno i etnički/nacionalno/vjerski). Osim toga, neki će govornici

znati gdje se u Hrvatskoj javlja i odakle potječe, primjerice, koje prezime, a nekad će se po prezimenu moći procijeniti i je li nekome npr. otac iz neke druge države i sl. Pitanje je i zašto bi uopće itko nužno htio bježati od svoga lokalnoga identiteta i porijekla? Naravno, to je jedan mogući izbor i svaki pojedinac ima pravo na to, no taj izbor nije neutralan i ne može ga se propagirati kao da je neutralan. Osim toga, ako je nadregionalnost, kao „postulat standardnoga jezika“ isto što i „neutralnost“ (27), onda je „neutralnost“ obilježje standarda općenito – a ako je tako, kako se onda samo jedan od izgovorâ standarda može nazvati „neutralnim varijetetom“ (23)? Nadregionalnost bi u standardu trebalo shvaćati u smislu korištenja standarda kao sredstva komunikacije općenito u svim regijama. Standard nije nadregionalan u smislu da nema nikakve veze s regionalnim varijetetima – primjerice, naš je standard očito štokavski i očito je povezan sa štokavskim regionalnim varijetetima (iako standard, kakav se formalno propisuje, nije potpuno istovjetan nijednomu lokalnomu štokavskomu idiomu). Također, nadregionalnost ne znači da svi trebaju govoriti tako da se ne zna odakle su (čak i kad bi to bilo moguće i kad bi se o tome moglo nekako neovisno prosuđivati).

Naglasak i standard

Autorice, govoreći o standardu, razlikuju (23) „tri varijeteta hrvatskoga (standardnog) jezika/izgovora: visoki, neutralni i niski“. Autor prikaza će ovdje iznijeti svoju percepciju onoga što se pod ovim nazivima opisuje.

Pod visokim varijetetom smatraju „klasični“ novoštokavski standardni izgovor, kakav se još opisuje u priručnicima standarda. To stoji, no upitna je tvrdnja: „njime se koristi samo uža akademska (filološka) zajednica“. Iako sustav koji bi se mogao tako nazvati nesumnjivo koriste neki filolozi i neki sveučilišni profesori, to će prije svega vrijediti za one pripadnike tih krugova koji su i organski novoštokavci (pogotovo oni čiji organski govori imaju sve zanaglasne dužine na očekivanim mjestima), a i to neće biti ograničeno samo na jezikoslovce. Što se tiče članova akademske zajednice koji mogu ostvarivati novoštokavske standardne prozodijske vrijednosti (pri čemu mislimo na fonetski izgovor novoštokavskih prozodema u većoj ili manjoj mjeri) iako nisu rođeni u novoštokavskom kraju, to će prije svega biti govornici novoštokavskoga porijekla – što spominju i autorice na više mjesta (npr. 21). Osim toga, takav govor bi možda bolje bilo opisati kao „neutralni varijetet“ u terminologiji autoricâ (iako sâm taj naziv nije najbolji). Većina pak kroatista (a kamoli „običnih“ sveučilišnih nastavnika) rođenih u Zagrebu ili Rijeci – uz čase iznimke (kojih ima) – koristi i u standardu dinamički naglasak, ali s uglavnom standardnim mjestom naglaska.⁷

⁷ Zanimljivo je da takav zagrebački naglasak u standardu mogu imati i inače veliki preskriptivisti i zagovornici strogoga standarda. Recimo, poznati „savjetodavac“ Marko Alerić, iako ima standardno

Što se pak tiče njihova „neutralnoga varijeteta“, kojim opisuju govornike koji imaju tonski standardni naglasak, ali znatno reduciraju zanaglasne dužine, njime se, čini se, opisuje izgovor suvremenih spikera, štokavaca koji su se doselili npr. u Zagreb i malo „ublažili“ svoj štokavski naglasak te izgubili njegov regionalni prizvuk te, prema dojmu autora ovoga prikaza, govor npr. rođenih Zagrepčana novoštokavskoga porijekla koji u javnom govoru ostvaruju neke standardno-novoštokavske karakteristike – što se može vidjeti, recimo, u govoru Andreja Plenkovića (Kapović 2024: 60). O samoj „neutralnosti“ standarda već smo govorili.

Što se pak tiče „niskoga varijeteta“, autorice pod njim podrazumijevaju naglasak „zagrebačkoga tipa“ (koji se javlja u Zagrebu, Rijeci ili Puli), a koji se javlja i u službenim situacijama i kada se očekuje govor na standardu, a koji nosi i određeni prestiž. No pitanje je je li ovakav naziv najsretniji jer se „niskim varijetetom“ mogu smatrati i drugi regionalni izgovori (premda govor „zagrebačkoga tipa“ jest, uz novoštokavski naglasak, najprošireniji u medijima i javnosti) – možda bi ovaj izgovor „zagrebačkoga tipa“ bilo bolje nazvati npr. sjeverozapadnim urbanim (dinamičkim) izgovorom. Osim toga, dobro bi bilo razlučiti ostvarivanje takva tipa naglaska prilikom govora na (sub)standardu bez pomicanja naglaska u smjeru novoštokavskoga standarda (npr. *podnòsim*) i s pomicanjem u smjeru novoštokavskoga standarda (npr. *pòdnosim* umjesto organskoga *podnòsim*), pri čemu je to pomicanje uglavnom uvijek nedosljedno, ali njegova čestota može znatno varirati od govornika do govornika – usp. Kapović 2018b, Kapović 2023: 248–249, Kapović 2024: 59.

Autorice za „klasični varijetet“ navode da je „nekada (...) bio propisivan (u razdoblju prije restandardizacije hrvatskoga jezika 90-ih godina prošloga stoljeća)“ (24), no nije jasno na što se tu točno misli. Godine 1990. nije došlo do neke znatne restandardizacije naglaska u smislu njegove opće fonetske novoštokavske fizionomije, osim što su možda zapadnoštokavski naglasni oblici (poput *dôći* umjesto *dóći* ili recimo naglasna paradigma C kao u pridjevima poput *drâg – drága – drâgo*, recimo u ŠRHJ) postali frekventniji u zapisima nominalnoga standarda – no to i nije u stvarnosti bila neka velika promjena. Naime, Hrvati novoštokavci su i prije i u standardu dominantno koristili zapadnoštokavske varijante u izgovoru bez obzira na to što se formalno zapisivalo, a takve promjene teško da mijenjaju samu narav naglasnoga sustava ili praktični ostvaraj standarda (osim možda u spikerskom govoru). U svim priručnicima standarda, pa čak i u knjizi autorica o kojoj je ovdje riječ, i dalje se kao službeni, barem nominalno, propisuje novoštokavski naglasak. Osim toga, ugledanje na zapadnoštokavski ne znači, kako se nekad naivno misli, nužno inovacije: npr. razlika *drâg – drága – drâgo* (n. p. C:) prema *žût – žúta – žúto* (n. p.

mjesto naglaska (i iako je novoštokavskoga porijekla po ocu), ima uglavnom izrazito tvrd zagrebački dinamički naglasak (usp. Starčević-Kapović-Sarić 2019: 123–124), uključujući i njegov otegnuti zagrebački poludugi izgovor te druge zagrebačke fonetske karakteristike (štano bi se reklo: u postolára najgore postôle).

B:) je arhaizam koji se čuva, ako se čuva, isključivo na zapadu, a ako ide u smjeru neutralizacije *drágo* = *žúto* (kao u vuk-daničičevskoj akcentuaciji), do toga dolazi puno kasnije nego na istoku. Također, staro preskakanje tipa *ù yodu*, koje se dosta dobro čuva i u hrvatskim južnim gradskim govorima (Split, Zadar, Šibenik, Dubrovnik...), također je tipično upravo za zapadnoštokavski a puno manje za istočnoštokavski. Dakle, stvari nisu baš tako jednoznačne i jednostavno kako ih se nekad prikazuje u vukušičevskoj standardološkoj struji (za kritiku Vukušića po nekim drugim pitanjima usp. i Brozović 1996).

Autorice kažu da je „[p]ojavljivanje silaznoga naglasaka na nepočetnom slogu specifično (...) za niski varijetet (*poglèdaj*, *ne vīdim* i sl.)“, no naglašavaju da „[t]akvi naglasni ostvaraji kod glagola još uvijek nisu opisani kao značajka razgovornoga stila standardnoga jezika, no u drugim slučajevima (npr. *studènt*, *dramatürg*) silazni je naglasak izvan početnoga sloga zabilježen kao *razgovorni* u suvremenim gramatikama“ (46). No ovi naglasci nisu baš jednaki i nije ih dobro skupa navoditi. Naglasak tipa *poglèdaj* i *ne yidim* se najčešće javlja kao silinski/dinamički naglasak („zagrebačkoga“ tipa), a isto vrijedi i za *studènt* (uz iznimku najstarijih Osječana – vidi Rajle 2020: 184), i nije ga najsretnije pisati kao kratkosilazni. S druge strane, naglasak *dramatürg* je uobičajen i u novoštokavskim govorima, npr. u Osijeku (a slično je i u mnogim bosanskim novoštokavskim govorima), gdje se danas kod stranih sufikasa kao *-urg*, *-ant*, *-ist* javlja naglasak na kraju iza višesložnih osnova (*asistènt*, *ekonomìst*), a povučeni naglasak kod jednosložnih osnova (*stùdent*, *stàtist*).⁸ Naglasak tipa *poglèdāj*, *ne yīdīm* u hrvatskim štokavskim govorima se javlja isključivo, zanemarimo li još staroštokavske ostatke na širem dubrovačkomu području te crnogorski Peroj u Istri, u seoskim staroštokavskim govorima slavonskoga dijalekta (dominantno u Posavini, te donekle i u središnjoj Slavoniji, Podravini i Baranji), no on se ondje javlja uglavnom na dijalekatskoj ravnini, a njegovi govornici kada/ako govore standardom mijenjaju te naglaske u standardnom smjeru pod utjecajem gradskih novoštokavskih govora Osijeka, Vinkovaca, Slavonskoga Broda, Požege itd., a šira je javnost, bar van Slavonije, slabo svjesna postojanja tih seoskih šokačkih staroštokavskih govora i njihova specifična naglasaka (usp. npr. Kapović 2008a). S obzirom na javljanje spomenutih naglasnih varijanata i u novoštokavskim govorima, ne čudi da se naglasci tipa *asistènt*, *ekonomìst*, *dramatürg* javljaju kao varijantni oblici i u standardu u različitim vidovima. S druge strane, naglasci kao *poglèdaj* i *ne yidim* se javljaju gotovo uvijek (osim ako se ne radi o nekom čakavcu ili sl.⁹) pri ostvaraju standarda s dinamičkim

⁸ To se vidi i u osječkom izgovoru *dirigènt* ali *stùdent* (136) iako autorice to ne objašnjavaju brojem slogova u osnovi, tj. prije sufiksa, niti napominju da je riječ o konzistentnoj pojavi u osječkomu govoru. Dotični fenomen se pak objašnjava, zanimljivo, u već spomenutom ulomku teksta osječke jezikoslovke Lorne Rajle (2020: 184) koji se uzima kasnije u knjizi kao ilustracija osječkoga izgovora (261).

⁹ S tim da mnogi čakavci iz Dalmacije, kada govore javno, ponovoštokavljaju svoj govor (u većoj ili manjoj mjeri) u smjeru novoštokavskoga govora obližnjega velikoga grada – npr. Dubrovnika, Splita, Šibenika ili Zadra – ovisno o tome na koji su od njih gospodarski upućeni. Na sjeveru pak čakavci, kada

naglasakom „zagrebačkoga tipa“, pri čemu treba naglasiti, što autorice ovdje ne spominju, da mnogi govornici iz gradova kao što su Zagreb i Rijeka kada govore standardom vrlo nedosljedno ali razmjerno često ostvaruju takve oblike kao *ně yidim* i *pògledaj*, približavajući se standardnomu mjestu naglasaka, ali, naravno, ne i tonom i dužinama (Kapović 2018b, Kapović 2024: 57–60). Tê dvije razine ne treba analitički brkati – primjeri kao *dramatürg* su i (novo)štokavski te se samim time bez većih problema uklapaju i u klasične opise standardnoga napisa (ako su realni po pitanju opisa), dok *poglědaj* i *ne yidim* ne pripadaju u novoštokavski sistem te se radi o pojavi različite naravi. Ostvaraji *poglědāj*, *ne yidīm*, *studěnt* (baš s novoštokavskim prozodemima i dužinama) se ipak mogu javiti i u upotrebi gdje se očekuje standard u još jednoj situaciji – kada se neki novoštokavci prilagođavaju mjestom naglasaka zagrebačkomu naglasku (koji, uz novoštokavski standard, također uživa svojevrsan prestiž, usp. Kapović 2024: 62) – usp. za primjere, recimo, Kapović 2018b: 340⁹–341⁹ ili recimo predsjedničkoga kandidata iz Splita Dragana Primorca (u vrijeme početka pisanja ovoga osvrta) koji govori *naprāviti* na televiziji. Takvi štokavski ostvaraji zagrebačkoga mjesta naglasaka ipak uglavnom zvuče fonetski drugačije od zagrebačkoga *naprāviti*. Takvi su ostvaraji drugačije naravi od primjerâ kao *dramatürg*, *asistěnt* (pa i *Austrālija*, *brodovlāsnik* itd.) koji su tipični i za mnoge organske novoštokavske govornike (vidi još u nastavku). Valja strogo, dakle, razlikovati organske oblike (kao novoštokavsko *asistěnt* ili zagrebačko varijantno *lópata* uz *lopàta*) od „kontaktnih“/sociolingvistički uvjetovanih (kao što je pozagrebljeno štokavsko *naprāviti* ili zagrebačko standardizirano *nāpraviti*). Organski oblici su sistemski i pitanje pojedinih organskih govora, dok se ovi drugi javljaju uglavnom po potrebi u određenim situacijama i više su idiolekatske naravi.

Autorice se, govoreći o prenošenju (*nā sūnce*) i preskakanju (*nā mōre*), dotiču i prenošenja naglasaka na zamjenice poput *ù tō* ili *prěd njīh*, te dodaju da je pomicanje naglasaka na prednaglasnicu nešto češće u „visokom varijetetu standarda“, ističući pritom zamjeničke primjere (158), dok na drugom mjestu kao da impliciraju da se prenošenje naglasaka kod zamjenica može dogoditi i u „neutralnom varijetetu“ (175). Čitatelji će tu teško shvatiti o čemu se točno govori. Tu treba reći da je prenošenje naglasaka u takvim primjerima vrlo uobičajeno u novoštokavskim govorima u Hrvatskoj (i u Slavoniji i u Dalmaciji – naravno i u BiH), te se to onda čuje i u govoru na standardu, iako se ni u novoštokavskom takvo prenošenje ne događa nužno uvijek. Također, i govornici organskih dinamičkih sustava znaju pomicati naglasak u takvim primjerima kako govore standardom, pa onda ostvaruju naglaske poput *na'taj*, *za'to* i sl. (usp. npr. Kapović 2018: 352). Dakle, takvi se ostvaraji u standardu javljaju i kod nenovoštokavaca, za razliku od ostvarajâ s preskakanjem tipa *nā šāt* ili *ù grād*,

govore javno, često svoj tonski naglasak zamjenjuju dinamičkim gradskim naglasakom Rijeke, Pule, Poreča itd. Kajakvci se pak uglédaju dominantno na govor Zagreba ili nekoga od manjih gradova kao što je Karlovac.

koje u standardu ostvaruju uglavnom samo govornici koji takvo preskakanje imaju i u svom organskom govoru. Autorice, komentirajući izgovor riječke autorice (204), napominju kako ona, unatoč silinskomu naglasku, ima i neke naglaske na književnom mjestu (npr. *pōmaže, nà njih*) i nazivaju to „visokim varijetetom standarda“. No to neće biti „visoki varijetet“ (ako se već naziva „visokim“, to bi se valjda trebalo odnositi na govor s novoštokavskim prozodemima) – riječ je jednostavno o posve uobičajenoj pojavi (nešto možda uobičajenijoj kod glagolâ nego kod pomicanja sa zamjeničkih oblika na proklitiku) koja se pri čitanju i govoru u službenim okolnostima javlja kod mnogih govornika organskoga gradskoga dinamičkoga naglasaka.

Stječe se dojam da autorice u knjizi općenito nisu dovoljno naglasile i razjasnile tu pojavu iako je spominju na različite načine na više mjesta. Primjerice, autorice kažu, komentirajući naglasak *mòrnar* umjesto *mornâr* da je „[n]edosljednost u izgovaranju mjesta naglasaka specifična (...) za govornike miješanoga naglasnog sustava, tj. za one govornike koji su svoj startni udarni sustav modificirali obrazovanjem, učenjem standardnoga jezika“ (380). Ovo je neprecizno formulirano. Kao prvo, na drugom mjestu „miješanim sustavom“ zovu govornike poput pisca Zorana Ferića (331–332), koji miješaju npr. zagrebački naglasak s novoštokavskim zbog utjecaja govora roditelja¹⁰ (u njegovu slučaju oca), a, kao drugo, ne radi se o modifikaciji sustava (to bi impliciralo da neki govornici počinju općenito govoriti *mòrnar* umjesto *mornâr*), nego o situacijskoj prilagodbi standardu mijenjanjem mjesta naglasaka u nekim riječima, dok naglasak u organskom govoru u načelu ostaje nepromijenjen.

¹⁰ Naravno, govor roditelja teško da bi u dosta slučajeva mogao biti toliko utjecajan da nije vrlo sličan službeno propisanomu standardnomu novoštokavskomu naglasku. Sociolingvistički postoje relativno brojni primjeri gdje djeca štokavaca u Zagrebu aktiviraju ili mogu po potrebi, u višoj ili manjoj mjeri, aktivirati novoštokavski naglasak (u smislu ne samo novoštokavskoga mjesta naglasaka, nego i novoštokavske fonetike, tj. ostvarivanja novoštokavskih/standardnih prozodema), često kada žele govoriti formalnije jer percipiraju roditeljski naglasak kao bliži standardu. To može pogotovo biti atraktivno ako je riječ o ljudima kojima je govor dio posla, npr. profesorima i sl. (takav je slučaj i spomenuti Zoran Ferić, profesor i pisac). Jedan takav primjer je, recimo, glumac Marko Torjanac, rođeni Zagrepčanin, koji obično, čak i u javnosti (npr. u govorima u Gradskoj skupštini ili na tiskovnim konferencijama: https://www.youtube.com/watch?v=opJ-OlQSKio&ab_channel=HINAmultimedia), koristi zagrebački silinski naglasak, no prema potrebi se može prebaciti i na standardni štokavski naglasak, npr. u nekim reklamama u kombinaciji sa zagrebačkim naglaskom (https://www.youtube.com/watch?v=D5BphNj-n9do&ab_channel=Gra%C4%91ansko-liberalnisavezGLAS), a u nekim kazališnim predstavama (*Posljednja Freudova seansa* kazališta Planet Art) i praktički potpuno. Još jedan primjer je, recimo, komičar Željko Pervan, također rođeni Zagrepčanin, koji je u svojoj emisiji *Večernja škola* redovito koristio kombinaciju zagrebačkoga i novoštokavskoga naglasaka, očito u ekspresivne razloge (iz istoga razloga u *Večernjoj školi* razlikuje i *č* i *ć* – na YouTube-u su dostupni brojni primjeri), dok inače javno (npr. u TV-emisiji *Nedjeljom u dva*: https://www.youtube.com/watch?v=NX--BCsCVIM&ab_channel=Nedjeljomu2%7CHRT) koristi uglavnom zagrebački naglasak (i ne razlikuje *č* i *ć*), ne računajući vrlo često standardno mjesto naglasaka. Postoje i primjeri djece novoštokavaca iz Zagreba koja novoštokavski naglasni sistem upotrebljavaju i općenito, a ne samo u službenim prilikama – npr. autor ovoga osvrta je primjer toga, a poznati su mu i drugi takvi govornici (i lingvisti/jezičari i nelingvisti). U tomu bi smjeru bilo sociolingvistički zanimljivo raditi neka detaljnija istraživanja.

Dakle, netko će normalno i dalje govoriti *mornār* u neslužbenim situacijama i običnu jeziku, ali će pri čitanju ili službenim okolnostima više ili manje dosljedno govoriti (i) *mórnar*, tako se prilagođavajući standardnomu mjestu naglasaka (usp. Kapović 2023: 248–249, Kapović 2024: 57–59).

Regionalna naglasna varijacija

Autorice odmah na početku knjige (20) navode u kojim se gradskim govorima (koji će čitaocima biti potencijalno najpoznatiji) javlja kakav naglasak, recimo da se u Osijeku javlja novoštokavski četveronaglasni sustav, a u Zagrebu dinamički (udar-ni/silinski) naglasak. Pohvalno je da se autorice ne ograničavaju samo na područje Hrvatske, nego usput spominju i govore u susjednim zemljama pa ističu da se „[v]isinskim četveronaglasnim sustavima govori (...) i izvan Hrvatske, npr. govori srpskoga i bosanskoga jezika.“ U Bosni i Hercegovini su svi govori stvarno tonski – novoštokavski četveronaglasni u gradovima (iako je npr. Sarajevo izvorno bilo staroštokavsko) – dok se staroštokavski govori javljaju uglavnom u seoskim govorima. No, dok u Srbiji doista ima dosta novoštokavskih četveronaglasnih govora, npr. u Novom Sadu ili Gornjem Milanovcu, treba reći da to ne vrijedi za sve srpske govore. Dapače, srpski govor koji govornici iz Hrvatske najčešće čuju i često poistovjećuju sa srpskim je govor Beograda, koji je izvorno novoštokavski, no danas u njemu prevladava silinski naglasak „zagrebačko-riječkoga“ tipa (Kapović 2023: 247, Kapović 2024: 56). Stoga opaska da se „na području štokavskoga narječja ostvaruje primarno visinski naglasni sustav“ (20) vrijedi za čitavo štokavsko područje (koje uključuje i Srbiju i Crnu Goru, gdje se javljaju i staroštokavski netonski govori), dok su u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini svi štokavski (uključujući i staroštokavske – novoštokavski su po definiciji tonski) govori tonski (isključujući crnogorski Peroj, naravno).

Autorice kao primjere silinskoga (dinamičkoga/netonskoga) naglasaka navode, među ostalim, i Varaždin (20, 378). To nije netočno jer se od mlađih govornika varaždinskoga govora i Varaždinaca izvan Varaždina doista danas čuje dinamički sustav poput zagrebačkoga (već Lončarić 1988: 479–480 napominje da u govoru Varaždina uočena tendencija „ukidanju opreka po tonu (uzlazno-silazno), pa čak i po kvantiteti (dugo-kratko)“, no treba reći da stari varaždinski tradicionalno ima „ruralni“ kajkavski tronaglasni sustav,¹¹ oprimjeren u opsežnu rječniku Lipljin 2002¹/2013², danas dosta i citiranu i poznatu u našem jezikoslovlju.¹² Slične se soci-

¹¹ Same autorice u knjizi nešto prije (18) navode citat, gdje se pak navodi da su u varaždinskom govoru „u većoj mjeri sačuvane dijalektne značajke“.

¹² Npr. naš novi etimološki rječnik (ERHJ) ga automatski citira, što nije najsretnije rješenje, s obzirom da se u dotičnom rječniku (za razliku od mnogih dijalekatskih rječnika koji navode samo riječi različite od standardnih) navodi i golem broj standardnih/knjiških riječi ali u tradicionalnom varaždinskom izgovoru.

olingvističko-dijalektološke opaske, doduše, mogu dati i za Zagreb (gdje se „ruralni“ kajkavski govori još donekle čuvaju po rubovima grada¹³ – usp. ZgKaj 1998), Rijeku (gdje je tradicionalni gradski čakavski bio opisan još u 19. stoljeću u Strohal 1895, a čakavštine ima i danas po rubnim dijelovima grada – usp. Lukežić 2008), Split (gdje najstariji govornici još uvijek imaju puno čakavskiji naglasak nego većina Splićana danas – kao u TV-seriji *Velo misto* (1979–1981)), a i za neke manje govore. Npr. govor Samobora još Šojat 1973 opisuje kao tradicionalni kajkavski koji čak ima i oksitonezu tipa *vodà, glāvà* (usp. i opasku u Kapović 2015: 727²⁶⁹⁹), dok će danas u općemu govoru svakako pretežati ujednačeni i inovativni dinamički naglasak zagrebačkoga tipa. U svim ovim primjerima ima još dosta prostora za detaljna dijalekto-loško-sociolingvistička istraživanja.

Izgovor prozodemâ, dužinâ i njihova distribucija

Autorice odmah u uvodu (10) kažu sljedeće o zanaglasnoj dužini (u novoštokavskim sustavima tj. u standardu): „Varijacije su prisutne i u zanaglasnoj dužini koju smo također obilježile, jer je ona činjenica gramatike, ali upitnost njezina komunikacijskoga statusa potvrđuje se i u spikerskim ostvarajima: ne izgovaraju je uvijek, često je reduciraju, a katkad uopće ne izgovaraju, i to ne samo u proznim i pjesničkim tekstovima nego i u obilježenim riječima i rečenicama.“ Ovdje treba razlučiti nekoliko stvari. Zanaglasne dužine se ne čuvaju u svim (novoštokavskim) govorima u svim pozicijama (usp. kartu u Kapović 2015: 760–761), a u gradskim se govorima u pravilu čuvaju slabije nego u seoskima – u Osijeku i većim dalmatinskim gradovima (Split, Zadar, Šibenik) se u pravilu, najbolje i najčešće čuva samo prva zanaglasna dužina iza uzlaznih naglasaka (npr. *lòvīš* ali *vīdīš*).¹⁴ No i u govorima u kojima se, u „dubinskoj strukturi“, javlja u svim pozicijama, dužina se može skratiti u brzu govoru (kao što se u brzu govoru mogu i „gutati“ glasovi i sl.). Također je, ne samo u Hrvatskoj nego i u drugim štokavskim zemljama, zabilježena pojava da se u javnom govoru, npr. na televiziji (i u spikerâ!), zanaglasne dužine često pokraćuju¹⁵ – to se događa i u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, gdje gotovo svi organski govori inače čuvaju sve dužine u svim položajima (što ne vrijedi za sve govore u Hrvatskoj i Srbiji). Također, i novoštokavci koji inače imaju u sustavu sve zanaglasne duži-

¹³ Takav se govor npr. mogao čuti kod Stankeca iz Gornjega Vrapča u TV-emisiji *Noćna mora* Željka Malnara (1992–2010).

¹⁴ Da se u Zadru ne ostvaruju zanaglasne dužine iza silaznih naglasaka se vidi npr. u izgovoru riječi *kīpār, šīmār* itd. na str. 135, vježba 2 (<https://naglasci.ffzg.unizg.hr/kratkosilazni-naglasak/ks-u-raslojenosti/>), iako autorice u knjizi netočno kažu da ih govornik iz Zadra ostvaruje „reducirano“. S druge strane, u istoj se snimci kod govornice iz Dubrovnika, čuje takva reduciranost (koju autorice spominju na više mjesta kao tipičnu pri standardnom izgovoru, npr. na str. 121).

¹⁵ Takav se izgovor javlja i u primjeru Dubrovkinje (govornice 4) u vježbi 2 u knjizi (18), koja krati gotovo sve zanaglasne dužine (npr. gen^{id} *kīšē*).

ne (npr. Dubrovčani, Metkovčani, Vrgorčani, Sinjani, Gospićani i sl.) mogu izgubiti neke zanaglasne dužine presele li se u gradske sredine, gdje se one javljaju u manjem omjeru (kao u spomenutim većim gradovima poput Splita) ili ih uopće nema (kao u Zagrebu i Rijeci). No nije jasno što znači da su zanaglasne dužine „činjenica prije svega gramatike, a manje komunikacije“ (243), a teško da će to biti jasno čitaocu. Bit će da se pod time podrazumijeva da je to nešto što se bilježi u gramatikama, a u praksi se ne izgovara, no onda bi to trebalo tako i napisati (iako to nije zapravo točno). Svakako je puno jednostavnije i preciznije reći da novoštokavski izvorno ima dužine, koje neki organski govori i danas čuvaju (npr. u Lici, unutrašnjosti Dalmacije ili Dubrovniku i okolici), dok se drugdje mogu djelomično (ili čak u potpunosti) gubiti, a u standardnoj komunikaciji postoji tendencija da se one reduciraju, premda to varira i ovisi o organskim govorima pojedinaca.

Kao primjer gubljenja zanaglasnih dužina u „visokom varijetetu“ navodi se neizgovaranje dužina u *e*-prezentima kao što je *rástēm* (35, slično i 119), no to nije dobar primjer. Iako se u nekim hrvatskim govorima izgovara i *rástēm* (dakle *-ē-* je dugo u takvim *e*-prezentima), npr. u Osijeku od gradskih govora (usp. Benić 2007: 26), za zapadnoštokavski su tipični *e*-prezenti n. p. C (dakle, s novoštokavskim uzlaznim naglascima) bez dužine – recimo, *pěčem*, *odněsem*, *trése*m, *ráste*m. I tu se ne radi o kasnijem fonetskom gubljenju dužine (Kapović 2015: 750–762), kao što se u Osijeku recimo fonetski pokraćuje dužina u *mješēc* < *mješēc*, nego se radi o dijakronijski staromu kratkomu *-e-* koje se javlja i u govorima koji inače savršeno čuvaju sve dužine – ne samo u mnogim zapadnoštokavskim, nego i u mnogim čakavskim i svim kajkavskim govorima (usp. npr. Kapović 2015: 367–370, 437–438, 770–771, Kapović 2018a: 173). Ta kraćina prezentskoga *-e-* je tipična za hrvatske štokavske govore (tako se npr. govori u Splitu, Zadru ili Šibeniku) i stoji u opreci prema vuk-daničičevskom „klasičnom“ dugom *-ē-* te se stoga redovno javlja i u novijim hrvatskim standardnim priručnicima.

Autorice također kao primjer kraćenja zanaglasnih dužina navode primjer *náčelnik* umjesto *náčělnik* (35). Nažalost, ni to nije najbolji primjer. Naime, u novoštokavskim se govorima predsonantsko duženje često može (varijantno) ne dogoditi ispred drugoga dugoga sloga, npr. u primjerima kao *pòdrávski* (to je, náčělno, ista pozicija kao *náčělnik*). S druge strane, u primjerima kao *rătárski* prema *rătār* može doći do povijesnoga pravilna kraćenja ispred druge dužine (za sve vidi Kapović 2015: 566–567). Tu je riječ o povijesno uvjetovanoj tvorbeno-leksičkoj distribuciji dužina, gdje se različite varijante mogu nalaziti i u govorima koji inače čuvaju sve izvorne zanaglasne dužine na fonetskoj razini. Kao što u pojedinim riječima naglasni mogu leksički ili tvorbeno varirati u novoštokavskom (a što ne znači da je riječ o gubljenju tonske opreke – usp. Kapović 2010: 50–53), tako može tvorbeno-leksički varirati i zanaglasna dužina. A takve varijacije treba razlikovati od puno kasnijega i fonetskoga kraćenja zanaglasnih dužina (kao u već spomenutom osječkom *mješēc*).

Govoreći o neoakutu (36) autorice kažu: „Akut je u nekim govorima sličan dugouzlaznome naglasku, no osnovna je razlika da se akut može ostvariti na jednom slogu i stoga i na jednosložnim riječima, i na posljednjem slogu u riječi.“ To nije baš najprecizniji opis. Naime, ako već govorimo o nestandardnim naglasnim obilježjima, onda se ne bi trebalo držati mîta da se novoštokavski uzlazni naglasci ne mogu javljati na jedinomu ili zadnjemu slogu. To jest izvorno i povijesno gledano tako, no dan-danas se takvi primjeri u (substandardnom/nestandardnom) novoštokavskom vrlo lako mogu naći, npr. *rèc!*, *dód!*, *kòg*, *šezdès* i sl., u slučajevima kada je došlo do nestanka sloga ili stezanja (Kapović 2015: 29–30). Dakle, novoštokavski dugouzlazni i neoakut se nikako ne mogu razlikovati samo distribucijom – tim više što ni neoakut u mnogim govorima (sekundarno) ne može stajati u jedinomu/zadnjemu slogu (Kapović 2015: 655–661). Izvorno doista jest tako da neoakut (fonetski uzlazan ili ravan ton sa sljedećim niskim slogom) stoji u bilo kojem položaju, a novoštokavski dugouzlazni (fonetski uzlazan ili ravan ton sa sljedećim visokim slogom) samo u neposljednem, no u suvremenim govorima više nije strukturalno svuda tako. Stoga, dok autorice jesu u pravu kad kažu da „silazni naglasci mogu biti na svim slogovima riječi“ (45) i pohvalno je da tu ne nasjedaju na preskriptivistički mit o silaznim naglascima samo u prvom/jedinom slogu, ono što navode iznad toga, da „uzlazni naglasci mogu biti na bilo kojem slogu osim zadnjem“ (usp. i 218, 276) zapravo ne vrijedi u potpunosti. Dok se oblici kao *òš*, *dvàjs(t)*, *trist* ‘trideset’, *pokáz!* i sl., naravno, mogu smatrati nestandardnima, oblici *čeg*, *čem*, *kog*, *kom* bez navezaka su i standardni, a oni se mogu stvarno izgovarati i *čèg*, *chèm*, *kòg*, *kòm* iako ih tako neće izgovarati svi novoštokavci (npr. Osječani u takvim pozicijama ostvaruju silazni naglasak) i iako će standardni priručnici izbjegavati takve oblike jer proturječe klasičnim „pravilima“. Jasno je da se može reći da je većina tih oblika nestandardna ili substandardna, no nisu svi takvi, mnogi su vrlo frekventni i mogu se čuti i u vrlo formalnim okolnostima, a sama knjiga ionako nije preskriptivno i preskriptivistički usmjerena. Ako se spominje neoakut, što je i pravo, svakako onda treba spomenuti i *dvàjst*, *čèg* i *rèc!*, tim više što je to i tipološki i fonetski relevantno jer pokazuje da nam za ostvarivanje novoštokavskoga uzlaznoga tona ne treba nužno sljedeći slog, a osim toga nije riječ o nečemu što se ne bi moglo naći u našoj akcentološkoj literaturi. Na kraju treba dodati da se neoakut i novoštokavski dugouzlazni naglasak, iako jesu fonetski slični, razlikuju već i po tonskomu kretanju u naglašenomu slogu (gdje također treba više fonetskih eksperimentalnih istraživanja, tim više što se svi prozodemi dijatopijski razlikuju¹⁶), a ne samo po visini idućega sloga te nije zgodno njihovu razliku objašnjavati samo distribucijski i pomoću visine sljedećega sloga.

¹⁶ Strogo razgraničenje onoga što nazivamo „dugouzlaznim naglaskom“ (‘) i „neoakutom“ (˘) nije jednostavno i zapravo ga je nemoguće odrediti sinkronijski (jer nî sâm termin nije sinkronijski). Provizorno bismo mogli reći ovako – dugouzlaznim naglaskom zovemo *düğ* prozodem retrakcijskoga po stanja (obično uzlazan ili ravan) koji je nastao u štokavskom ili u izravnu kontaktu sa štokavskim, a za sobom u sljedećemu slogu ima visinu (ako taj slog nije naknadno nestao). Neoakutom nazivamo *düğ*

Autorice, govoreći o silinskom tj. dinamičkom naglasku, napominju da je on „najsličniji kratkosilaznome“ pa da ga često tako i bilježe¹⁷ te dodaju da „govornici iz udarnoga sustava na mjestu dugouzlaznoga naglasaka ponekad ostvaruju i dugi naglašeni slog koji je teško interpretirati“ (46). Ovo je dosta nejasno objašnjenje. Dinamički naglasak se, onakav kakav postoji primjerice u suvremenim dominantnim gradskim govorima Zagreba, Rijeke ili Pule (kod većine onih koji su rođeni u tim gradovima), ostvaruje silinski i nema razlikovne dužine.¹⁸ No to ne znači da je takav silinski naglasak uvijek fonetski kratak – on, doista, može biti i izrazito fonetski kratak (i kada je riječ o primjeru koji u drugim govorima ima dug slog), no može se ostvariti i poludugo (tada često s ravnim ili uzlaznim tonom) ili čak potpuno dugo (nevezano uz to ima li u drugim govorima ta riječ izvornu dužinu). Dakle *krava* se u Zagrebu može izgovoriti i kao [krāva] (što može i ne mora fonetski nalikovati novoštokavskom *krāva*, koje je nerijetko „odsječnije“ tj. silaznije od zagrebačkoga¹⁹) i kao [kra'va] i kao [kra:va]. No treba reći i to da fonetika govora koji fonološki (prozodološki) imaju relevantan samo udar ne mora nužno biti ista. Npr. izgovor za-

(obično uzlazan ili ravan) prozodem praslavenskoga postanja koji izvorno može stajati u bilo kojemu slogu (a u manje konzervativnim govorima može biti pozicijski ograničen, npr. često na neposljednji slog), a iz kojega slijedi nizak slog (ako ga ima). Tim terminom se često naziva i novi ravni ili uzlazni retrakcijski ton (dakle prozovem koji nastaje mladom retrakcijom u zadnjih 500-tinjak godina) koji nastaje neovisno o novoštokavštini (dakle bez utjecaja novoštokavskih govora i njihove tipične retrakcije, koja je inače i prije jezične standardizacije u 19. stoljeću izrazito propulzivna i jezično utjecajna) i nema tipično novoštokavsko tonsko kretanje (nego fonetski nalikuje neoakutu praslavenskoga porijekla), niti visok zanaglasni slog (ako takav novi retrakcijski neoakut nastaje u govorima koji čuvaju stari praslavenski neoakut, pa imaju npr. i staro *sūša* i novo *rūka* < *rūkā*, onda njegova neoakutska interpretacija nije sporna, no ako nastaje u govorima koji ne čuvaju praslavenski neoakut, pa imaju npr. *sūša* ali *rūka*, onda je pitanje interpretacije novoga retrakcijskoga prozodema malo proizvoljnije). I novoštokavski dugouzlazni naglasak i neoakut se mogu javljati u sva tri narječja (štokavskom, čakavskom i kajkavskom), a mogu i supostojati u istim sistemima (pri čemu obično imaju tonsku opoziciju koja ne ovisi samo o zanaglasnom slogu), s tim da se takvi mjesni sustavi u kajkavštini i čakavštini javljaju isključivo u dodiru s novoštokavskim govorima (bilo kao dio sistema, bilo sociolingvistički – npr. kada južni čakavci pokušavaju govoriti standardnije pa ostvaruju novoštokavske prozodeme kao u obližnjim velikim gradovima kojih u svojim organskim čakavskim govorima nemaju). U nekim slučajevima se noviji nenovoštokavski retrakcijski sekundarni naglasak (dakle, retrakcijski naglasak koji nastaje povlačenjem naglasaka koje nije nastalo pod novoštokavskim kontaktnim utjecajem) također može bilježiti kao novoštokavski ' ako to fonetski ima smisla (npr. u slučaju Ozlja – vidi Težak 1981: 243, Mužek 2020: 230–232), a u nekim primjerima to može biti i više-manje pitanje proizvoljna odabira kako će se neki prozodem bilježiti. Kako se vidi, pitanje precizna razlikovanja ' i ~ nije jednostavno i ne možemo ovdje ići u prevelike detalje, a jasno je da u njih nije bilo uputno iz didaktičkih razloga ulaziti ni u knjizi na koju se ovdje osvrćemo.

¹⁷ Bilježenje tipa **seljāk, **mornār (104, usp. i 112), a realno *seljāk*, *mornār*, je izrazito nes(p)retno i neprecizno i treba ga svakako izbjegavati. Isto tako, „govornici koji nisu iz visinskoga sustava“ svakako ne izgovaraju „satēlit, kontinent“ (111) ako pokušavaju ostvariti standardniji naglasak nego *satēlit*, *kontinent* (umjesto organskoga *satelit*, *kontinēt*).

¹⁸ Silinski naglasak se može javljati i uz razlikovnu dužinu, npr. u Karlovcu ili u starom, sada rijetkom, kajkavskom govoru necentralnih dijelova Zagreba (ZgKaj: 45–50).

¹⁹ To se vrlo lijepo, iako to nije namjera dotičnih zapisa, čuje na str. 121 (vježba 22), gdje se iste riječi s kratkosilaznim naglaskom izgovaraju novoštokavski (u izgovoru iz Splita, Osijeka i Zadra) i zagrebački i

grebačkoga dinamičkoga naglasaka je nerijetko poludug (ili bar duži od „kanonskoga“ štokavskoga „“) i često je čak i fonetski uzlazan.²⁰ S druge strane, izgovor je siline u Puli najčešće jako kratak (te Puljanima zagrebački dinamički izgovor može zvučati kao „otezanje“), a što se može čuti i u snimkama u knjizi,²¹ premda ni taj pulsni kratki naglasak nije zapravo fonetski istovjetan štokavskom „“, tj. tomu prozodemu u tonskim govorima, npr. čakavskima, u kojima bitnija može biti visina od siline (David Mandić – osobno). Kako se točno ostvaruje npr. zagrebačka, riječka ili pulska silina bilo bi zgodno i detaljnije (na više govornika i statistički) eksperimentalno fonetski istražiti, što će možda autorice, od kojih su dvije i fonetičarke, u budućnosti i učiniti jer takvih detaljnih podataka još, nažalost, nemamo,²² a to što se nešto podudara fonološki (prozodološki) ne govori nam nužno ništa o fonetici (prozodetici).²³ No rješenje da se ta silina bilježi jednako kao novoštokavski kratkosilazni svakako nije dobro – pogotovo je nes(p)retno kada se kaže da je kratkosilazni naglasak „koji je zajednički udarnom i visinskom naglasnom sustavu, a kada se pojavljuje u udarnom sustavu nazivamo ga udarnim (dinamičkim)“ (141). To nije točno ni fonetski ni analitički. Autorice, istinabog, dodaju da još nema dokaza „o tome je li kratkosilazni akustički značajno različit od udarnoga“, no nije sretan izbor njihovo rješenje da „ta dva naglasaka za sada“ poistovjećuju (141). Dodatno ipak treba naglasiti da se i štokavski prozodem /ˈ/, koji se, recimo, u Dalmaciji i u štokavštini i u čakavštini tipično ostvaruje „odsječno“ i vrlo kratko (tzv. „kanonski“ izgovor), može, recimo u staroštokavskim slavonskim govorima (Kapović 2008a: 121), ostvariti i fonetski slično npr. zagrebačkomu dinamičkomu naglasku te biti fonetski poludug ili čak potpuno dug uz uzlazan ton. Takav se aloton u dijalektologiji naziva „tromim naglaskom“ i tradicionalno se bilježi kao „“ (Kapović 2015: 47),²⁴ a vrlo je čest kao aloton u kajkav-

gdje se jasno čuje fonetska razlika između „odsječnoga“ i vrlo kratkoga novoštokavskoga i nešto dužega dinamičkoga zagrebačkoga „“ (<https://naglasci.ffzg.unizg.hr/kratkosilazni-naglasak/ks-i-duzina/>).

²⁰ Štokavski se govornici nekad znaju i rugati tomu zagrebačkomu „otezanju“ u riječima tipa *krava*.

²¹ Usp. pulske primjere na str. 134, vježba 1 (<https://naglasci.ffzg.unizg.hr/kratkosilazni-naglasak/ks-u-raslojenosti/>) s kratkim izgovorom siline. Kekezov citat na str. 139 o Puli i raznim aloprozodima koji se ondje navodno javljaju je vrlo upitne točnosti.

²² Iako se u knjizi mogu vidjeti npr. zvučne slike riječi *kiša* (382) u nekoliko dinamičkih i tonskih izgovora.

²³ Primjerice, novoštokavski su sustavi Osijeka i Splita fonetski prilično različiti, a isto vrijedi i za sustave gdje nema tona. Možemo istaći, recimo, primjer netonskoga govora Suska, gdje se naglašena dužina najčešće (ali ne uvijek) ostvaruje kao neoakut, što je netipično za govore bez tonske razlike jer je silaznost tipološki manje obilježena (Kapović 2023: 333⁹⁹⁹).

²⁴ Također neće biti zgorega spomenuti da osječki gradski govor ima vrlo specifičan „tromi“ aloton prozodema „“ u jednosložicama i zadnjemu slogu, npr. *pa dā*, po kojemu će poznavalac lako odmah prepoznati osječki (i koji ne nalikuje na zagrebački silinski naglasak). Može ga se čuti u osječkoj riječi *dirigēt* u vježbi 3 (<https://naglasci.ffzg.unizg.hr/kratkosilazni-naglasak/ks-u-raslojenosti/>). U Osijeku se i inače mogu kratki slogovi fonetski produžiti (vidi Benić 2007: 7–8).

skim govorima. No takva alotonija u nekim (ne svima!) tonskim govorima ne može opravdati opće analitičko poistovjećivanje kratkosilaznoga i dinamičkoga naglaska.

Pregled preskakavanja (tipa *nà mōre*) i prenošenja naglaska (tipa *nà kuću*) je u knjizi (56) korektno iznesen (što nije inače uvijek slučaj u literaturi pa to treba napomenuti). Pa ipak, nije posve jasno zašto autorice odvajaju, osim po tome što je *i* veznik, primjere kao *dvádeset i dvā* (vjerojatno omaškom u knjizi nedostaje dužina u *dvádeset*) (ili *nī trī, i pēt*) od primjerâ kao *ū grād*, s obzirom da oni, u novoštokavskim govorima u kojima se redovno ostvaruju (npr. Dalmacija ili Lika, uključujući i gradske govore), ostvaruju više-manje jednako. Što se tiče primjerâ kao *nā žūtī*, stoji da su oni dijalektološki uglavnom tipični za malo „tvrđi“ novoštokavski (npr. u unutrašnjosti Dalmacije ili Dubrovniku), no trebalo bi ih ipak odvojiti od primjerâ kao *i dvā* (koji spadaju u istu grupu kao i primjeri kao *ū grād* i nisu samo novoštokavski), a svakako su posve različiti od primjerâ kao *dā dōdēm* koji se, po svemu sudeći, u hrvatskim novoštokavskim govorima, bar u većini njih, nikada ni nisu bili ostvarivali, nego su, čini se, otpočetak sintaktički isključeni.

U poglavlju o naglasnoj tipologiji, autorice (tj. zacijelo Blaženka Martinović), slijedeći, po svemu sudeći, Stjepana Vukušića, bilježi u aoristu naglasak tipa *pròkljuvā* (60 – usp. i 320 te 246, gdje se napominje da zanaglasne dužine „u aoristu mogu i izostati“). Bilo bi možda bolje da se poslušalo Brozovića (1996: 175) i tu bilježi tipično hrvatsku kračinu umjesto vukovsko-daničičevske dužine – pri čemu je kračina, uostalom, i povijesno gledano starija i očekivana (Kapović 2015: 549–550, Kapović 2018a: 210, 219 itd.).

Kao primjeri homografâ navode se, među ostalim, riječi *rībarica* (žena) i *ribàrica* (brod) te *sāmouk* (pridjev) i *samòuk* (imenica) (84). Premda dopuštamo da je moguće da netko ove riječi ovako i razlikuje (premda bi izgovor zapravo bio *sāmoũk* kod govornikâ koji čuvaju zanaglasne dužine), ovo nisu najsretniji primjeri jer se i za brod kaže *rībarica* (tako npr. ŠRHJ), što je i očekivani i stariji naglasak, a *samòuk* će se reći i za pridjev (dapače, stariji naglasak na veznomu -ò- se često bolje čuva u pridjevâ), dok se imenica istoga oblika općenito rijetko javlja.

Pulsko *plànina* autorice nazivaju hiperkorekcijom (139), no to ipak vjerojatno neće biti klasičan primjer hiperkorekcije (kao npr. *sáčuvati, doživjeti, uloviti* ili sl.). Ova riječ se može izgovarati i kao *planìna* i kao *plànina* prema starijem *planina* – *plàninu* (Kapović 2011a: 163, usp. još *razina/ràzina, sudbina/sùdbina*), a takvi se naglasci onda mogu čuti i u medijima, što onda govornici koji inače govore organski *planina* (kao u Puli) mogu doživjeti kao standardan (po principu „drugačije je pa će biti standardno“) ili knjiški pa se neće raditi o pravoj hiperkorekciji. Hiperkorekciju bi kao termin trebalo ipak čuvati za proces koji proizvodi ostvaraje koji se organski

nigdje ne javljaju.²⁵ Isto tako, problematični su navodni primjer hiperkorekcije i na drugom mjestu u knjizi (290), gdje se uz klasične primjere kao *prénositi*, *prèležati* (prema štokavskom *prenòsiti*, *preležati*) navode i primjeri kao *ùsusret* i *ùsprkos* prema *usùsret* i *usprkos*, koje se ne može s njima poistovijetiti (vidi dolje) te *fěstivāl* (uz *festivāl*) i *něprestāno* (uz *neprèstano*). Primjeri kao *prénositi* javljaju se npr. u govornikā iz Zagreba i Rijeke koji se pokušavaju približiti standardnomu mjestu naglasaka pa onda analoški „pretjeraju“ i naglasak miču i kada se u štokavskom naglasak ne miče i riječ je o pojavi standardno-„kontaktne“ naravi – takvi se naglasci nigdje ne javljaju kao organski. S druge strane, naglasak *něprestāno* se javlja i organski (iako je riječ o knjiškoj riječi), kao što se i *fěstivāl* npr. u Zagrebu upotrebljava i organski uz starije *festivāl*²⁶ (pitanje je postoji li u štokavštini i organsko novije *fěstivāl* uz starije i češće *festivāl*²⁷).

Izvršno je, kako rekosmo, da knjiga uključuje izgovor govornikā iz različitih dijelova Hrvatske (poglavito većih gradova). Tako u njoj nalazimo, primjerice, i izgovor teksta Dubrovkinje Irene Bratičević (140),²⁸ kod koje bi, međutim, ipak trebalo dodati da ona već dugo živi u Zagrebu, što npr. objašnjava gubljenje zagnaglasnih dužina (141), kao i neke druge pojedinosti njezina miješanoga izgovora (vidi u nastavku). Autorice spominju (140), iako ne tim riječima, poseban aloton tonema ` u dubrovačkomu, koji bi doista trebalo dodatno, a pogotovo fonetski, istražiti, no opis iz knjige nije točan. Naime, dotični se alofon (koji može nalikovati na [ˊ]), ali mu nije istovjetan – usp. Kapović 2015: 692–698) ne javlja „na početnom i na središnjem slogu“, nego isključivo u penultimi tro- i višesložnih riječi kada je ultima kratka, npr. *jězik* (s drugim posebnim alotonom) – *jězika* (s „normalnim“ kratkouzlaznim), *sramōta* (s alotonom o kojemu govore autorice) – *sramòtē* (s „normalnim“ kratkouzlaznim) (Kapović 2015: 693–694). Također, primjeri koji se navode za tu alotoniju

²⁵ Naravno, pitanje javlja li se neki naglasak i organski samo po sebi nije ključno. Ako neki govornik iz Zagreba, primjerice, kaže *prèkriven* umjesto *prekriven* (novoštokavski/standardno *prekriven*), to će sasvim sigurno biti hiperkorekcija koja nastaje prema primjerima kao *òpažen* ili *pòravnat*, gdje standard stvarno ima naglasak na osnovi. To što se npr. u bosanskohercegovačkim novostokavskim govorima može čuti i organsko novostokavsko *prèkriven* (a što se onda može čuti i u Hrvatskoj od govornikā iz tih krajeva) teško da će pritom igrati neku ulogu (iako ni ona nije isključena u pojedinačnim slučajevima – npr. kod govornikā iz Zagreba koji će svoje približavanjem standardnomu naglasku modelirati ugledanjem na govor svojih roditelja iz BiH).

²⁶ Takva se dezoksitoneza u Zagrebu može čuti u još nekim primjerima, npr. u mlađemu *děkan* i *kăpetan* prema starijemu, i još uvijek običnijemu, *dekān* i *kapetān* (što odgovarama novostokavskomu/standardnomu *děkān*, *kapetān*) – usp. još primjerā kao inovativno zagrebačko *gěnerāl* umjesto *generāl* u Kapović 2006b: 62¹⁷.

²⁷ Usp. npr. u novostokavskom varijante *telěfōn* i, mlade, *tělefōn* (tako i pridjev *telěfōnski* i mlade *tělefōnski* – zagrebački ima samo *telefon* ali ima pridjev *telefonski*) te u govornoj štokavštini mlađu varijantu *sūdopěr* uz stariju *sudòper* (zadnji primjer nije potpuno isti kao *festivāl*, *telěfōn*, ali je sličan).

²⁸ Snimka: <https://naglasci.ffzg.unizg.hr/kratkosilazni-naglasak/ks-u-raslojenosti/> (vježba 7)

nisu točni,²⁹ a greškica u bilježenju naglasaka iz teksta ima i van primjerâ za dotičnu alotoniju.³⁰ Nepreciznosti ima i u citatima o dubrovačkomu iz literature.³¹

Nije točno reći da je naglasak „na slogotvornom *r* u razgovornom jeziku sve češće (...) kratak, posebice pod utjecajem udarnoga naglasnog sustava“ (154). Kraćenje dugoga slogotvornoga *r* je fenomen koji je prije svega tipičan za govore u blizini Jadrana i ondje to nije novitet (iako se ni ondje ne događa u svim govorima), no u govorima dalje od Jadrana u Hrvatskoj ga u principu nema (a čak se i u Dalmaciji, čim se zađe u zaleđe, normalno nalazi dugo slogotvorno *r̃*). To kraćenje je unutrašnja pojava koja se događa u govorima uz Jadran (Kapović 2015: 745–746) i nema nikakve veze s govorima tipa zagrebačkoga. Da se slogotvorno *r* može pokratiti čisto unutrašnjim razvojem pokazuje isto takav razvoj npr. u crnogorskomu podgoričkomu govoru (Čirgić 2007: 24, Kapović–Čirgić 2022: 31), gdje se valjda ipak neće raditi o utjecaju Zagreba.

Autorice, govoreći o silaznomu naglasku u nepočetnom slogu, navode na jednomu mjestu primjere kao *maestrâl, dekân, fitilj, solstîcij, dekoltê, rokokô, kakadû*, zovu ih „razgovornima“ i smatraju pomaknut naglasak kod takvih imenica tipičnim za „visoki varijetet“, dodajući da se kod „dvosložnih posuđenica naglasak na prvom slogu javlja i u neutralnom varijetetu“ (170), što će reći da je nešto češći. Takva formulacija nije baš najpreciznija. Naime, pomicanje dugosilaznoga naglasaka sa zativorenoga sloga je u hrvatskim novoštokavskim govorima potpuno uobičajeno bez obzira na broj slogova – dakle, naglasak se ostvaruje pomaknuto ne samo u *dèkân, fitilj* nego i u *maestrâl, trubadûr, panadôn* itd.,³² uključujući npr. i toponime kao što su zagrebački *Pantòvčāk, Jārûn* (na što govornici iz Zagreba onda znaju prigovarati). Dapače, kod takvih imenica se i govornici dinamičkoga sustava često prilagođavaju standardnomu mjestu naglasaka pa izgovaraju npr. *čûvar* umjesto organskoga *čuvâr* pod utjecajem standardnoga/novoštokavskoga *čûvâr*, bez obzira je li riječ domaća ili strana (usp. npr. Kapović 2018: 350). Takve primjere treba odvajati od posu-

²⁹ Primjer *prilagòditi* tu ne bi spadao (iako u dubrovačkomu zapravo nema infinitiva na *-ti*, osim sekundarnih), a zapravo govornica izgovara *prilagòditi* (0:19 – s obzirom da je tekst nešto duži (2:23), navodimo i vrijeme gdje se riječ javlja). Aloton se ne očekuje ni u *fràncuske* (0:26), *ùhodane* (0:47) (tu se očekuje inače *fràncùskê, ùhòdànê*), nego će tu biti riječ o fenomenu „miješanoga varijeteta“, kako ga autorice zovu. Govornica stvarno izgovara gen. jd. *slobòde* (0:23), kao što autorice i bilježe, i jest riječ o središnjem slogu, ali tu bi se u „pravomu“ dubrovačkomu očekivalo *slobòdê* te će i tu biti riječ o odstupanju u smjeru „miješanoga varijeteta“. Dubrovačka alotonija se ne očekuje ni u prvomu slogu u *tiskare* (0:47 – usp., uostalom, *tiskara* u ARj, ali arhaičnije tvorbeno *tiskara* u ŠRHJ).

³⁰ Autorice bilježe izgovor **stòljeća (140), ali govornica izgovara i stòljeća (0:11, što se i očekuje) i stòljeća (0:58) (vidi gore), **političkih (140; 0:14) iako govornica izgovara *političkih* (što se u Dubrovniku i očekuje), bilježe **rèpublika (141) iako govornica kaže *rèpublikê* (0:22, što se u Dubrovniku i očekuje – usp. Bojanić & Trivunac 2002).

³¹ Citat Vesne Mildner o dubrovačkom vokalizmu neće biti potpuno precizan ondje gdje govori o tomu da se /o/ ponaša kao „u zagrebačkih govornika“ – za *o* u Dubrovniku vidi Ligorio 2009.

³² To vrijedi i za nestandardne riječi poput *pomidôr*, koje autorice spominju nešto kasnije (172).

đenica s dugosilaznim naglascima u zadnjemu otvorenomu slogu kao *dekoltē* i u unutrašnjemu slogu kao *magistērīj*, *Austrālija*, u kojima doista i novoštokavci vrlo često izgovaraju nepomaknute naglaske, pa je onda i logično da se takvi oblici često nalaze i u više deskriptivno (manje preskriptivistički) usmjerenim standardnim priručnicima. Naglasak u takvim primjerima može varirati ovisno o broju slogova ispred dugosilaznoga (naglasak se pomiče na jednosložnu osnovu, ali ne i na dvo- i višesložnu), npr. uobičajeno novoštokavsko/standardno *Dālmācija*, *Slāvōnija* (ili *kōmēdija*) prema *Austrālija* (*a.u-* je dvosložno!), *Polinēzija* (*Austrālija* i *Polinēzija* je jako neobično, a u nekim slučajevima vjerojatno ili čak često i upitne realnosti³³) ili npr. *ēkvātor*, *mūljātor* (jednosložna osnova) ali *generātor* (dvosložna osnova), *manipulātor* (trosložna osnova). Također, naglasak će se češće pomaći u *kūpē* (tako npr. u slavonskim novoštokavskim govorima³⁴) nego u *dekoltē*,³⁵ opet zbog broja slogova.³⁶ No čisto deskriptivno valja ipak odvojiti primjere tipa *dēkān*, *maēstrāl* (koji su potpuno uobičajeni i u novoštokavskom i standardološki) od primjerā tipa *sōlsticīj*, *dekoltē* (koji su puno rjeđi). Trpanje svih tih primjera pod isto samo zamagljuje situaciju. Općenito se može reći da bi nam, što se tiče ovakvih naglasaka, vrlo dobro došlo više deskriptivnih istraživanja raznih lokalnih izgovora³⁷ – no da bi se to moglo pošteno raditi, treba analitički razlikovati slučajeve gdje je pomaknuti naglasak potpuno uobičajen od onih kod kojih postoji dosta varijacije u novoštokavskom i onih gdje je pomaknut naglasak relativno rijedak (ako uopće postoji).

Kada autorice s pravom navode razliku između priloga *jāko* i pridjeva *jākō* (181), trebalo bi dodati da je riječ o određenim pridjevima – npr. *tēško* je i prilog (*tō je tēško rāditi*) i neodređeni pridjev (*dijēte je tēško* – uz mlađu varijantu *dijēte je tēško*³⁸), dok je *tēškō* s dodatnom dužinom određeni pridjev (*ōnō tēškō*³⁹ *dijēte*).

Na str. 233 autorice spominju primjere *na yrijēme* – *nā yrijēme*, *dodūšē* – *dōdūšē* i *unātoč* – *ūnatoč*. Autorice pravopis smatraju uzročnikom naglasaka zdesna, no

³³ S druge strane, za razliku od *Austrālija*, naglasak *Jugōslāvija* je potpuno uobičajen, zacijelo zbog vrlo visoke frekvencije tē riječi (pogotovo u prošlosti), iako se ona u literaturi, paradoksalno, vrlo često navodila za primjer riječi bez pomaknuta naglasaka. U Osijeku se (Mislav Benić – usmeno) osim *Jugōslāvija*, čini se, može izgovarati i *Mezopotāmija* (uz *Mezopotāmija*).

³⁴ No nedosljednosti, varijantnosti i leksičke uvjetovanosti može biti i u istom govoru, npr. govornik može izgovoriti *nivō* ali *kupē* (ili obrnuto), riječ se može izgovarati s oba naglasaka i sl.

³⁵ Varijanta *dekoltē* se javlja npr. u Metkoviću (Perina Vukša Nahod – usmeno).

³⁶ Kod imenica na *-ē* bi valjalo reći da ondje ne postoji samo varijanta tipa *bifēa*, *dekoltēa* u kosim padežima (298, 307) nego i *bifēa*, *dekoltēa* iako se potonju često ignorira (isto i *vē-cēa* uz *vē-cēa* za WC-a) jer ima „nezgodan“ silazni naglasak u sredini.

³⁷ Kada se u literaturi govori o takvim naglascima, govori se najčešće u okviru norme i općenito, bez navođenja gdje se koji likovi javljaju.

³⁸ Koji će pridjev imati u neodređenom obliku n. p. B: (npr. *rijétko*) a koji n. p. C: (npr. *tēško*) ovisi o povijesti jezika, a u dijalektima se javlja svašta (usp. Kapović 2011b).

³⁹ Dijalektalno se u određenom obliku može javljati i stariji naglasak *tēškō*.

situacija neće biti tako jednostavna. Naime, naglasak *nā vřijēme* je, zapravo, čini se, dijakronijski stariji dok je danas najproširenija varijanta *na vřijēme* dijakronijski gledano analoška prema *vřijēme* (Kapović 2015: 104²⁹⁷), i pitanje je koliko se javlja u općemu jeziku. Naglasci *ūnatoč*, *ūsprkos* i sl. su mlađe varijante koje se javljaju i u štokavskom, a *dōduše* izgleda kao mlađi naglasak tipičan za neke varijante sjeverozapadnih gradskih govora.

Autorice varijantni naglasak *knjižēvnōst* stavljaju zajedno s varijantama *frizērka*, *Dalmatīnka* (234) pod „tzv. kontinentalni tip naglašavanja“ – to svakako jest slučaj za zadnja dva primjera,⁴⁰ ali *knjižēvnōst* neće imati veze s opozicijom Jadran : kontinent. Naglasak *knjīžēvnōst* je tvorbeno stariji i isti je kao u polazišnomu *knjīga*, a naglasak u *-ēvnost* je mlađi (takav bi se naglasak izvorno, recimo, očekivao u *duhōv-nōst*, no o tome nema smisla govoriti u novijim knjiškim riječima). Takvo ujednačavanje nema veze s kontinentom.

Riječ *zvijēzda* (238) neće biti izvorno naglasna paradigma C koja je naknadno prešla u n. p. B, nego se radi o izvornomu naglasku *zvijēzda* – *zvijēzdu* – mn. *zvijēz-de*, no to nije toliko bitno u djelu koje se ne bavi dijakronijom.

O „klasičnom“ novoštokavskom

Autorice, komentirajući izgovor iz priručnika Ivšić-Kravar 1955, koji se pomalo neopravdano izjednačuje s „klasičnim varijetetom“⁴¹ (on može biti samo jedna od ilustracija takva izgovora, a ne bogomdani neupitni i monolitni primjer), navode da „taj varijetet obilježavaju i druge arhaične izgovorne osobine poput dugoga izgovora slogotvornoga *r*“ (24). No takva karakterizacija nije baš točna. Dugo slogotvorno *r*, istinabog, nestaje u govorima u blizini Jadrana (Kapović 2015: 745–746), no izgovor tipa *cřv* nije nimalo neobičan u „kontinentalnom štokavskom“ (uključujući i unutrašnjost Dalmacije), npr. u slavonskim gradovima poput Osijeka. Primjer *cřv* i *tvřdo* s dužinom izgovara i suvremeni spiker na sljedećoj stranici (25 – vježba 8⁴²), što dokazuje da se tu ne radi o nikakvu arhaičnu izgovoru. Osim toga, primjer *vřtī* (na Ivšić-Kravarovoj ploči izgovoren kao *vřtī*, zanimljivo) nema veze s fonetskim izgovorom dugoga slogotvornoga *r*, nego je riječ o n. p. C: koja se u nekim govorima javlja umjesto n. p. C (*vřtī* – tako izgovara i suvremeni spiker u primjeru sa str. 25) (u prezentu je kraćina tu starija, dapače).

⁴⁰ Iako se u Osijeku npr. kaže *frizērka* (Mislav Benić – usmeno).

⁴¹ Bilo bi možda bolje da su autorice našle suvremena govornika da izgovori novoštokavski tekst sa svim zanaglasnim dužinama i preskakanjima/prenošenjima, što teško da bi predstavljalo problem. Kako i same opravdano kažu (23) na percepciju određenoga izgovora utječe ne samo izgovor samih naglasaka, nego i intonacija, boja glasa i izražajna interpretacija. A tekst s Ivšić-Kravarove ploče neobično zvuči ne toliko zbog samih naglasaka nego zbog čitave interpretacije.

⁴² <https://naglasci.ffzg.unizg.hr/naglasci-hrvatskoga-jezika/naglasna-raznolikost/>

Na istom se mjestu spominje i „mjesto naglasaka koje je ‘akademsko’“ i „ne podnosi silazni naglasak na nepočetnim slogovima“ (24) povodom primjera *pò kiši* (iz Ivšić-Kravareva ulomka o kojemu se raspravlja). No primjeri kao *pò kiši* nisu „akademski“ nego uobičajeni u hrvatskom novoštokavskom (dapače, tipičniji su za zapadnoštokavski nego za srpske novoštokavske govore), češće u ruralnim govorima nego gradskima, gdje mogu izostajati (osim npr. u glagolskim primjerima tipa *nè vidjeti*) – usp. Kapović 2015: 28–29. Osim toga, artifičijelno uklanjanje realnopostojećih silaznih naglasaka u sredini sloga (poput genitiva množine *rečēnīcā*) je još uvijek tipično za hrvatsku standardološku akcentologiju. Dapače, to je danas u nekim primjerima češće nego u klasičnoj akcentuaciji – npr. ŠRHJ navodi samo *očīgledan*, dok, recimo, Maretić u ARj u toj starijoj hrvatskoj knjiškoj riječi bilježi bez ikakvih problema, kao i Vuk (u drugom izdanju, 1852, svojega rječnika), naglasak *očīglēdan*, koji se i danas ekspresivno upotrebljava. Slično tome, Vuk (zapravo Daničić) u drugomu izdanju svoga rječnika (1852), u kojemu već bilježi i neke knjiške riječi, piše naglasak *bogobòjāzan*⁴³ (kako novoštokavci, i u Hrvatskoj, danas to normalno izgovaraju – riječ je prvi put u suvremenim izvorima zabilježena u Stullija 1806). S druge strane, suvremeni rječnici (ERj, na njemu baziran HJP, i ŠRHJ) bilježe samo izmišljeni i artifičijelni naglasak ***bogobòjāzan*. Silazni naglasak u sredini riječi je tipičan za takve složene knjiške riječi (Kapović 2015: 30), a to što ga suvremeni priručnici na papiru pokušavaju izbjeći je, jasno, mrtvo slovo na papiru. No upravo zato treba biti oprezan kad se kritizira „klasičare“ koji su u tom pogledu katkada bili ipak veći realisti i deskriptivisti.

Interpretacija „klasičnoga varijeteta“ (25) je u još nekim sitnicama sporna, tj. primjeri nisu baš najsretniji. Primjer genitiva množine *dīnārā* je dosta nezgodan (iako je uvjetovan Ivšić-Kravarovim tekstom, tj. izborom riječi). Naime, Vuk (1852) bilježi *dīnār* kao ‘numi genus, a *dīnāri* („po jugoz. kr.“) za ‘pecunia’ (u prvom izdanju 1818 ima samo <dīnār> ‘numi genus’), a u ARj slično piše Dubrovčanin Pero Būdmāni bilježeći *dīnār* (ali s gen. mn. *dīnārā*, što upućuje na n. p. A!⁴⁴) ‘novac od neke osobite vrijednosti’ i *dīnār* ‘novci uopće bez obzira kakvi su pojedini’. Takva će razlika, kao i Vukova uputa „po jugoz. kr.“, očito biti dubrovačka, na što upućuje i dubrovačko (Bojanić–Trivunac 2002) *dīnār* (mn. *dīnāri* – *ū dīnārima*) ‘vrsta novca, odnosno novčana jedinica, koja služi kao sredstvo plaćanja’ prema *dīnār* (*dīnāra* – *u dīnāru* – mn. *dīnāri* – *dīnārā*) ‘novac uopšte’. Daničić (1925: 37) bilježi miješani B-C tip: *dīnār* – mn. *dīnāri* – *dīnārā* – *dīnārima* (usp. za taj tip u hrvatskom i Kapović 2006a: 170). Iako je Klaić (2013: 30) bilježio n. p. C za ovu riječ (*dīnār* – *dīnāru*

⁴³ Zanimljivo, Daničić u ARj na glavnu natuknicu ne stavlja naglasak u toj riječi (iako ga u citatu Vuka 1852 uredno bilježi), možda jer mu je s vremenom postao „sumnjiv“.

⁴⁴ U Dubrovniku će to, pogotovo u 19. stoljeću, svakako biti arhaizam, a ne sekundarna demobilizacija naglasaka – usp. Ligorio–Kapović 2011.

→ *đīnāru – dinārīma* → *đīnārīma*),⁴⁵ po Hrvatskoj se danas izgovara *đīnār – đīnāra* – gen. mn. *đīnārā* (dakle n. p. A⁴⁶), a tako je, čini se, i u Bosni i Hercegovini (Jasmin Hodžić – usmeno) i Crnoj Gori (Adnan Čirgić i Novica Vujović – usmeno). No B-oblici se u kosim padežima varijantno javljaju u Srbiji, npr. u Beogradu *đīnar – đīnara/dināra* (autorovi podaci i Andrej Bjelaković – usmeno), a Dušica Božović (usmeno) mi za Gornji Milanovac potvrđuje *đīnār – đīnāra*, ali u malini i *dvā đīnāra* i *dvā dināra*, s mogućom značenjskom razlikom 'dva novčića po dinar' i 'iznos novca od dva dinara'. Od suvremenih srpskih rječnika, Moskovljevićev ima *đīnār* – gen. mn. *đīnārā*, a RSANU bilježi i n. p. A (*đīnār – đīnāra*) i B (*đīnār – dināra*) bez značenjske razlike, dok RSHKJ i RSJ bilježe samo *đīnār* bez drugih oblika. U svakom slučaju, primjer⁴⁷ nije baš idealan za pokazivanje neke razlike između „klasičnoga varijeteta“ i suvremenoga standarda, imajući u isto vrijeme na umu da to što se nešto javlja u Ivšić–Kravar 1955 (čije *đīnārā* se zacijelo vodi Daničićevim oblikom) ne znači da je to sveto pismo ili da se tada doista tako izgovaralo u Hrvatskoj ili se očekivalo da obrazovani govornici tako stvarno izgovaraju. Jedan priručnik je samo jedan priručnik – npr. to što ERJ/HJP imaju stjecajem okolnosti naglasak u riječi *čōvjek* (usp. Kapović 2015: 7⁸) ne znači da većina Hrvatâ novoštokavaca ne izgovara *čōvjek* (što je i stariji i očekivani naglasak, koji uredno bilježe svi drugi standardni priručnici), niti će imati smisla da to netko 2072. tvrdi samo zato što je to tako bilo zapisano u jednom rječniku.

Što se tiče izgovora zanaglasnih dužina (25), treba napomenuti da se zanaglasne dužine načelno bolje čuvaju na zapadu, tj. u Hrvatskoj i BiH (i jugu – u Crnoj Gori), nego na istoku – u Srbiji (vidi kartu u Kapović 2015: 760–761). Primjerice, u Lici ili unutrašnjosti Dalmacije se zanaglasne dužine puno bolje čuvaju nego u Vojvodini (u Beogradu ih uopće nema). To, naravno, nema izravne veze s time kako hrvatski spikeri na televiziji danas (ne) izgovaraju zanaglasne dužine, ali treba ipak istaći dijalektološke jasnoće radi. No treba reći da, iako autorice navode da je „[n]reduciran izgovor zanaglasnih dužina“ tipičan za klasično naglašavanje (25), primjer koji daju iz Ivšić–Kravara to ne ilustrira baš dobro (vježba 9⁴⁸). Naime, spiker ondje izgovara

⁴⁵ S tim da, očito slijedeći starije izvore, navodi i da potpuna n. p. B u množini (*đīnāri – dinārā – dinārīma – dināre*) „označuje novac uopće“.

⁴⁶ Usp. i Vukušić 1975: 111, 118.

⁴⁷ Kako je riječ stranoga postanja, teško je pouzdano reći koja je naglasna paradigma u štokavštini izvorna. Vjerojatno će biti riječ o n. p. A (*đīnār – đīnāri – đīnārā – đīnārīma*) (ARj) > C (sekundarna mobilizacija, *đīnār – đīnāri – dinārā – dinārīma*) (Klaić 2013) > B-C (*đīnār – đīnāri – dinārā – dinārīma*) (Daničić 1925) > B (*đīnār – đīnāri – dinārā – đīnārīma*) (ARj), s različitim razvojem u različitim govorima (n. p. C se može naknadno opet imobilizirati u n. p. A, jasno). Varaždinsko *đīnar* (Lipljin 2002) bi, ako je riječ u govoru stara, upućivalo na staru n. p. A. No u Draganićima (Fratric–Lončarić–Mužek 2024) i Cerju (Šatović–Kalinski 2012) nalazimo ipak *đīnar* bez neocirkumfleksa (u Đurđevcu je *đīnār* pak u n. p. B: – Maresić–Miholek 2011).

⁴⁸ U istoj vježbi (<https://naglasci.ffzg.unizg.hr/naglasci-hrvatskoga-jezika/naglasna-raznolikost/>) se prezime Vladimira Nazora izgovara kao *Nāzor*, što je prilično neuobičajeno – to prezime se normalno izgovara *Nāzor*, kao i u knjiškom bohemizmu *nāzor*.

sûšē, gōdinē, sunčānē, lētne, ĩmā, neprijatēlskō itd. (a ne *sûšē, gōdinē, sunčānē, lētne, ĩmā, neprijatēlskō* kako piše u transkripciji i kako se očekuje i izgovara u govorima koji čuvaju sve zanaglasne dužine – dapače, neizgovor dužine odmah iza uzlaznoga naglasaka je relativno neobičan i za suvremeni opći hrvatski novoštokavski). Također, u transkripciji, zacijelo omaškom, stoji *ù tom* iako spiker izgovara *ù tōm* (iako dužina nije pretjerano duga), dok u transkripciji piše *ù tōj* iako se dužina ne izgovara.

Autorice navode da se silaznim naglasci izvan početnih slogova, kao u *dijamānt, brodovlāsnik, Voltêr, Amerikānko!, podātākā, na sūncu* itd. javljaju „u neutralnom standardnojezičnom varijetetu“ (46). To bi valjda trebalo implicirati da u „klasičnom varijetetu“ toga nije bilo ili da se nekakav noviji standard tu po tome razlikuje od starijega. Slično tome, nešto prije (27), tvrde da „silazni naglasci na nepočetnim slogovima (npr. kod posuđenica ili složenica)“ (27) „mogu definirati neutralni izgovor“. No to zamagljuje realnu situaciju. Naime, silazni naglasci na nepočetnim slogovima se javljaju, u mnogima od ovih pozicija (iako to varira), u praktički svim novoštokavskim govorima u nekim pozicijama – usp. Vermeer 1984-5, Kapović 2015: 30–32. Također, u prošlosti su se, bar u nekima od tih pozicija, mogli javljati ne manje nego više⁴⁹ (vidi gore npr. za naglasak tipa *studēnt* kod starih, ali ne i mladih, Osječana, gdje je s vremenom došlo do veće adaptacije domaćemu sustavu). Osim toga, kako već pokazasmo, u nekim slučajevima, kao npr. kod knjiških složenica poput *očiglēdan* ili *bogobōjāzan*, suvremeni preskriptivizam u bilježenju naglasaka u priručnicima može više inzistirati na artifičijelnu uklanjanju realnopoštojećih i normalnih novoštokavskih ostvaraja u riječima od starije jezikoslovne prakse. Svakako treba napomenuti da se u takvim primjerima uglavnom nije dogodila nikakva promjena u odnosu na „klasični varijetet“, nego da se radi jednostavno o tome koliko se prije i danas prihvaća jezična stvarnost. To da se u mnogim novoštokavskim dijalektima u posuđenicama naglasak može ne pomicati, npr. u *dirigēnt* ili *akvârīj*, nije nikakva novost, kako već rekasmo. U knjiškim je složenicama kao *poljoprìvreda* naglasak, po svemu sudeći, oduvijek bio takav (naglasak **poljoprìvreda je fantaziranje⁵⁰). Pri izgovoru stranih imena se, također, sasvim sigurno uvijek često javlja i

⁴⁹ Kada se strana riječ pòsūdi, može se očekivati da će se stariji naglasak (izgovor) isprva čuvati, a da će ga s vremenom možda promijeniti kako bi on zvučao više domaće. Naravno, moguće je da se i izgovor naknadno opet promijeni prema stranomu izgovoru ili da se radi o međudijalekatskim utjecajima, analogijama i sl., no to nikako ne mora nužno uvijek biti slučaj.

⁵⁰ Nije prikladno takve primjere nazivati metatonijom, kao što to čine autorice (62, 82, 107), jer tu nema govora ni o kakvoj realnoj fonetskoj metatoniji (dakle, stvarnoj promjeni tona), nego je riječ o artifičijelnoj praksi u nekim normativnim priručnicima koja se ograničava isključivo na papirni zapis, a porijeklo ima u pogrešnu shvaćanju generalizacije da u novoštokavskom načelno (!) i izvorno, iz povijesnih razloga, u najvećemu broju slučajeva nema silaznih naglasaka u nepočetnim slogovima te pretvaranjem toga općega i pojednostavljena opisa u tobože čvrsto i nepromjenjivo (a zapravo potpuno nerealno) preskriptivističko „pravilo“. Realna akcentologija, bila normativna ili ne, treba jednostavno priznati da postoje točne kategorije u kojima to nije slučaj i jednostavno ih popisati i objasniti, umjesto da se izmišljaju nepostojeći naglasci – usp. Kapović 2015: 30–32.

strani izgovor, kao *Voltêr* za Voltairea, i nije nikada bilo novoštokavske Arkadije u kojoj su svi prije izgovarali *Vòltêr* (što ne znači da netko možda ne može i tako izgovoriti). Naglasak tipa *podâtākā*, *rečënicā* također postoji u štokavskom, pri čemu treba reći da varijanta *pòdâtākā* svakako postoji, ali ***rečënicā* ne – analoški/mlađi izgovor pak *rečënicā* postoji (za razliku od, po svemu sudeći, isključivo artificijelnoga preskriptivističkoga, ili bar sasvim iznimnoga, ***podâtākā*⁵¹). Neprebacivanje naglasaka na klitiku također nije neka velika novost ili nešto neobično u dijalektima iako nema sumnje da je npr. preskakanje (kao *nă mōre*) u 19. stoljeću moglo biti samo čvršće nego danas (premda se i danas vrlo dobro drži npr. u Dalmaciji), dok za prenošenje (kao *ù rupu*) to ne mora nužno biti slučaj. Naglasak tipa *u rupu* može nastati i naknadno analogijom prema *rupu*, ali i tako što do prenošenja nikad nije došlo ili je ono od početka bilo varijantno/slabo zbog utjecaja naglasaka osnovne riječi – a to može varirati od govora do govora.

Kratice kao HNS su pak poseban problem. Za štokavce je, čini se, tipičan izgovor s više naglasaka (*hâ ên ês*) (takav se izgovor i spominje u knjizi na str. 108, 173⁵²), dok je izgovor s jednim naglaskom tipičan za Zagreb (*haenês*). No ni tu se ne radi ni o kakvoj jezičnoj promjeni, niti su se te kratice prije drugačije izgovarale. Kao što se ni uzvici kao *ajôj* nisu prije drugačije izgovarali,⁵³ nego je problem bio uvijek u neprikladnu opisu. Ono što nam kod svih ovih primjera nedostaje je više konkretnih empirijskih istraživanja i podataka.

Naglasna paradigmatičnost

Govoreći o leksikografskoj praksi bilježenja naglasaka, autorice ističu da je ustaljeno osim nominativa pisati genitiv jednine te nominativ i genitiv množine (40).

⁵¹ Naglasak tipa *podâtākā*, *dobîtākā* eventualno postoji u Vukušićevoj Stinici (Vukušić 1975: 112–113) iako je i to upitno. Artificijelnost nije uvijek potpuno istoga stupnja. Npr. u primjeru koji autorice spominju na str. 47 i koji se uobičajeno izgovara *samoòbrana* (s istim naglaskom kao i *òbrana*), naglasak *samoòbrana* (koji se javlja u nekim standardnim priručnicima, a koje autorice na navedenom mjestu fino popisuju) nije nerealan (iako je u nekim slučajevima sigurno preskriptivističkoga postanja), s obzirom da tip *òbrana* ne samo da može postojati, nego ga i bilježi ŠRHJ (a, u staroštokavskom liku, i Stulli 1806 kao <Obràna> [obràna] – usp. npr. još i varijantnost kao *pòtreba* i *pòtreba* ili *Pòklade* i *Pòklade*, riječi poput *òdora*, *pòkora* itd., pri čemu su oblici s uzlaznim naglaskom konzervativniji), dok je npr. vukušićevski naglasak ***sāmoòbrana*, po svoj prilici, potpuno izmišljen. Izmišljenima/umjetnima treba smatrati i pseudovarijante ***bròdovlāsnik*, ***zēmljorādnik*, ***sjevèrozāpadnī* (176) (prema uobičajenu *brodovlāsnik*, *zemljorādnik*, *sjevèrozāpadnī/sjevèrozāpadnī*). Takav naglasak ne treba povijesno brkati s naglaskom *Dālmatinčē!* u vokativu (177), koji je danas rijedak, ali se povijesno očekuje (kao u *zāpovjēdnīčē!* prema *zāpovjēdnik* i sl.).

⁵² Rjeđe u kraticama dolazi do pomicanja naglasaka prema početku, usp. npr. u Slavonskomu Brodu *vécē* prema *vē cē* drugdje. Zanimljivo je da kod nekih čestih kratica dolazi do promjenâ pa se, recimo, SSSR često izgovara *ēs ês êr*, s jednim *ēs* manje, dok se SAD govorno često izgovara kao *ê sâ dê* umjesto *ēs â dê*.

⁵³ Autorice navode *ijuju*, no autor ovoga prikaza bi to izgovorio *iju-jû* (u bećarcima se čuje *iju-jû*).

To možda jest ustaljeno, ali takva praksa nije dobra jer se iz tih padeža često ne može razaznati naglasak svih ostalih padeža (vidi Kapović 2008b). Navođenje genitiva može dostajati, kao minimalna informacija, u imenicama muškoga roda kao *mrāz – mrāza, slōn – slōna, bōg – bōga* ili *i*-osnovama kao *kōst – kōsti, glād – glādi*, ali svakako ne u imenicama ženskoga roda kao *nōga – nōgē, žēna – žēnē* jer nam tu genitiv ne daje nikakvu informaciju o tomu da je, akuzativ *nōgu* ali *žēnu*. U takvim pak imenicama nominativ množine često ima isti naglasak kao akuzativ jednine (*nōge* kao *nōgu*), ali ne uvijek (npr. *snāge* prema *snāgu*) pa ni množina nije dovoljna. Sâm opis toga u knjizi (40–41) je zbunjujuć i nejasan jer se npr. o sasvim uobičajenoj naglasnoj paradigmi C govori kao o „kakvoj drugoj tipološkoj promjeni“, dok ideja da se jedninska paradigma „naglasno ravna prema genitivu, a množinska prema nominativu, tj. ako se naglasak promijeni od nominativa jednine prema genitivu jednine, ostali padeži u jednini imaju naglasak genitiva“ svakako ne odražava stvarnost naglasne paradigmatičnosti. Usp. npr. *brōd – gen. jd. brōda* ali lokativ *brōdu* ili nom. mn. *glāve – gen. mn. glāvā* (da ne idemo u prave leksičke paradigmatске specifičnosti kao što su gen. mn. *nōgū* ili dat/lok/instr. mn. *rūkama*). Kad je riječ o paradigmatskomu bilježenju naglasaka, treba reći da je ERj (tj. HJP) tu npr. vrlo nedosljedan i nedosljedno i neprecizno bilježi naglasak u kosim padežima, dok je, recimo, ŠRHJ tu puno precizniji jer iscrpnije navodi više kosih oblika.

Autorice kažu da je dugosilazni naglasak predvidljiv kod sufiksa *-je* kao *grōžde* (190). To nije baš potpuno precizno (iako može funkcionirati kao varijantno tvorbeno poopćenje) – npr. ŠRHJ bilježi naglasak *grōžde*, koji je tipičan za dalmatinski novoštokavski (tako je npr. i u Vrgorskoj krajini) i koji je dijakronijski stariji, a, osim toga, postoji i naglasak tipa *sūde* (prema osnovnomu *sūd*), koji za standard npr. bilježi ERj/HJP (*sūde*, kao u ŠRHJ, je mlađa varijanta⁵⁴), a da i ne spominjemo opće *vōce*. Slično tome, ne stoji u potpunosti ni da je u „tvorbi riječi pred sufiksom *-ce* naglasak predvidljiv i fiksnoga mjesta pred sufiksom: *mjestānce, odijēlce, pilēnce*“ (256). Naime, uz mlađe varijante *brdāšce, srdāšce* imamo, recimo, i stariji naglasak *brđāšce, sřdāšce*.

Nije baš točna tvrdnja, u dijelu gdje se govori o dugouzlaznomu naglasku, da imenice „srednjega roda ne mijenjaju naglasak u V jd., osim imenice *dijēte – dijēte* (jer je često u uporabi)“ (251). Stvar je samo u tome da imenice srednjega roda često semantički nisu takve da bi se javljale u vokativu, no to nema veze s naglaskom – npr. ako bismo baš htjeli zazivati *vīno* u nekom kontekstu, vokativ bi sigurno bio *vīno!*. A da se naglasak ipak mijenja i u srednjemu rodu kada se vokativ koristi, vidimo npr. *gōvno!* prema *gōvno* (u metaforičkoj upotrebi). Kod kračine, promjena se može ostvariti i u *sēlo mōje!* prema *sēlo* (iako je zamisliv i vokativ bez promjene naglasaka).

Dijalektološki detalji

Autorice iz knjige *Povijest hrvatskoga jezika* (PHJ) prenose dijalektološku kartu Hrvatske (16). S obzirom da se ne radi o dijalektološkom djelu i da autorice samo, ilustracije radi, prenose tuđu kartu, ne bi bilo pošteno autoricama zamjerati na detaljima dotične karte. No kako u ovomu osvrtu ionako ne pokušavamo kritizirati knjigu, nego, pōtaknūti njome, raspraviti o nekim problemima, osvrnut ćemo se ovdje i na nju. Podjelu na štokavštinu, čakavštinu i kajkavštinu treba shvatiti vrlo uvjetno (Vermeer 1982: 280–289, Kapović 2015: 63–66). Tā se podjela u nas često smatra nečim krucijalnim, neoborivim i imanentnim, zacementirano time što štokavštinu, čakavštinu i kajkavštinu tradicionalno čak nazivamo i drugim terminom (narječja), no situacija je zapravo daleko od toga. Genetski gledano, a naglasak tu igra ključnu ulogu (jer su stare naglasne inovacije najbitnije u čitavoj priči – usp. Kapović 2015: 621–638 za najstarije naglasne izoglose u zapadnojužnoslavenskom) sve su te tri cjeline dosta problematične. Štokavština sama po sebi ne predstavlja nikakvu staru genetsku cjelinu jer ima samo inovacije koje se javljaju i izvan nje (izoglose *krāva*, *stō*, *mūško*, *bōg*, *stārci*), a nije ni jedinstveno unutar sebe (*stārci/stārci/stārci*),⁵⁵ čakavština općenito izgleda na jugu tek kao arhaični rub štokavskoga područja, a njezin jug i sjever se bitno razlikuju akcentološki (na Braču/Hvaru/Visu se javlja stara inovacija duženja u riječima kao *dīd*, dok je za sjever tipičan ograničeni neocirkumfleks u *e*-prezentima i određenim pridjevima, a za krajnji sjever i progresivni pomak cirkumfleksa), dok je kajkavština upravo ono što bi se očekivalo na toj poziciji i kombinira stare fonetske naglasne izoglose koje ju povezuju sa slovenskim (neocirkumfleksno i neoakutsko duženje) te stare morfoakcenatske izoglose (uz neke arhaizme) koji je povezuju s čakavsko-štokavskim na drugoj strani (vidi i Kapović 2017). Čitavo južnoslavensko područje (kao i šire slavensko područje, kao i područje romanskih ili germanskih jezika) predstavlja jedan veliki dijalekatski kontinuum od Bugarske do Slovenije i oštre granice postoje samo ondje gdje su izvorni govori nestali ili su se naselili novi govornici s drugih područja, npr. u nas nakon postosmanskih migracija. Na područjima gdje nije bilo masovnih migracija vidimo pak postupno prelijevanje jednih dijalekata u druge – npr. kajkavski i sjevernočakavski se postupno prelijevaju u slovenski, najzapadniji slavonski staroštokavski govori pokazuju bliskost kajkavskim govorima, čakavski se postupno prelijeva u kajkavski oko Karlovca, a izvorno prelijevanje zapadnoštokavskoga u čakavski vidimo na području Poljica iza Omiša ili na Pelješcu. Iako se i u tim slučajevima na kartama, pojednostavljenja radi, povlači crta, ona je često dosta proizvoljna. To se pogotovo dobro vidi na spomenu-

⁵⁵ Novoštokavske su retrakcije pak razmjerno mlade, izrazito su neujednačene na terenu (Kapović 2015: 671–718), a novoštokavski se naglasni sustav javlja danas i u nekim govorima koji se ne nazivaju štokavskima – primarno čakavskima (npr. govor Kaštilā ili samoga Splita), ali i u nekim kajkavskima, npr. sunjskima (za koje vidi u nastavku) ili u nizu govora istočno od Križevaca a južno od Koprivnice (Lončarić 2018: 314–315).

toj karti koja se prenosi u knjizi, a gdje se npr. ozaljsko područje naznačava kao čakavsko (zacijelo po ikavsko-ekavskom odrazu jata po Meyer-Jakubinskomu), dok je ono po naglasku (preciznije: po neocirkumfleksnom i neoakutskom duženju – vidi Kapović 2015: 276–338, 377–396), očito kajkavsko (ako se već ide na dijalekatsko svrstavanje), kao i drugi njemu bliski govori – usp. sad Mužek 2020: 234–238. Sunja se na karti navodi kao štokavsko područje, no na temelju nedavnih istraživanja⁵⁶ Sunju, kao i okolna sela (Grādusa Posavska, Gréda Sunjska, Žrème, Sèlišće Sunjsko, Gornja Lètina, Donja Letina, Krìvaj, Bistrâč) treba staviti pod (ponovoštokavljenu – primarno površinski naglasno) kajkavštinu. Na karti se pak Poljica smatraju štokavskima, ali se selo Gàta ističe kao čakavsko – u stvarnosti, čitavo područje Poljica, gdje su, čini se, ostali očuvani autohtoni starinski dijalekti, čini prijelaz od (zapadno) štokavskoga prema čakavskom pa npr. ondje u površinski novoštokavskim govorima nalazimo neoakut u prvom slogu (npr. u Docu Donjem – autorovi podaci – ili u Tugarama – podaci Filipa Galovića), kao i druge „čakavske“ karakteristike kao što u predsonantsko duženje u primjerima kao *lúbāv* ili dužine na sufiksima *-jē* i *-stvō* (npr. *ícē*, *drúštvo*). Napominjemo još jednom, naravno da ovoj i ovakvoj raspravi nije mjesto u spomenutoj knjizi, niti su autorice odgovorne za dijalektološku kartu koju prenose iz drugoga izvora, no autor ovoga osvrta smatra da neke od rečenih stvari svedeno nije promašeno spomenuti u ovom kontekstu.

Autorice spominju da su u štokavštini „akcenatski sustavi variraju od dvonaglasnih do peteronaglasnih“ (17). Tu ne bi bilo zgorega možda napomenuti da su hrvatski štokavski govori tronaglasni do peteronaglasni, dok se dvonaglasni (dakle govori koji imaju samo razliku po dužini) javljaju isključivo u crnogorskim (jugoistočnim) staroštokavskim govorima (npr. u Podgorici – usp. sad i Kapović–Čirgić 2022), a u nas samo u preseljeničkom crnogorskom govoru Peroja (usp. npr. Mandić 2011).

Autorice, nažalost, ponavljaju u literaturi (usp. Lončarić 1996: 142) često ponavljanu pogrešnu tvrdnju da je naglasni sustav ograničen na zadnja dva sloga u kajkavskim govorima u Podravini „rezultat fiksiranja mjesta siline“ (373). No to što naglasak u tim govorima može doći samo na zadnja dva sloga ne znači da je mjesto naglasaka (uvijek) fiksno – ono je u mnogim kategorijama unutar tih dvaju zadnjih slogova slobodno i, dapače, čuva staro mjesto naglasaka ili ukazuje na nj posredno (usp. Kapović 2015: 44¹⁰⁰–45¹⁰⁰ te različite đurđevačke primjere koji se u knjizi upotrebljavaju u povijesne svrhe), slično kao što to što je u grčkom naglasak ograničen na zadnja tri sloga ne znači da on u okviru tih triju slogova nije slobodan. Tako se npr. u Podravini sasvim lijepo i sinkronijski nepredvidivo čuva razlika triju naglasnih paradigama u prezentu – *čístim* (n. p. A) prema *nòsim* (n. p. B) prema *sadīm* (n. p. C). Pogrešna ideja o fiksnom naglasku u Podravini potječe od toga što je u Podravini u imenskih *ā*-osnova naglasak doista poopćen (npr. genitiv jednine *jagodē*

analogijom prema *sramotē*), no to poopćenje nikako nije tipično za čitavu morfologiju, niti znači da je mjesto naglaska općenito predvidivo. Dakle, u Podravini nema samo kvantiteta fonološku funkciju nego i mjesto siline (premda samo u okviru dva ju posljednjih slogova).

Pitanje jata

Autorice navode kako se dugi odraz jata (ono što se pravopisno piše kao <ije>) može izgovoriti „i kao dvije jedinice u izrazu [jē] i kao jedna jedinica [iē]“, no da je u „hrvatskom standardnom jeziku prevagnuo prvi izgovor pa ćemo tako dalje i bilježiti“ (7). Dobro je da autorice dugi odraz jata realno interpretiraju kao [jē], i ispravna je tvrdnja da se trag starijega diftonškoga izgovora vidi „u mogućnosti nestopljenoga izgovora iza /l/ i /n/“ (8), no preciznije bi bilo reći da dvoglasni izgovor danas, bar u općemu jeziku, nije fonetski realan i da predstavlja više povijesnu rekonstrukciju nego stvaran mogući izgovor. O tome sam detaljno nedavno pisao u Kapović 2023: 183–208 i, nešto pristupačnije, Kapović 2024: 25–41, 204.

Autorice spominju i „dvosložni izgovor dugoga refleksa jata“ kao odliku „klasičnoga varijeteta“ (25), no iako to načelno stoji, situacija je u stvarnosti nešto kompleksnija. Naime, dvosložni izgovor jata je u hrvatskoj praksi bez ikakve sumnje uvijek bio mrtvo slovo na papiru, što se vidi po tome što je, recimo, Vladimir Nazor (1876–1949) u svojim pjesmama, u kojima je bio bitan broj slogova, redovno pisao riječi kao <vr’jeme>, a to je povremeno radio čak i inače veliki vukovac Tomo Maretić (1854–1938) u svom prijevodu *Ilijade* (Kapović 2024: 37). Osim toga, u izgovoru P. Cindrića u Ivšić–Kravar 1955 se zapravo ne javlja klasično vuk-daničicevo *mlijèko* (usp. Kapović 2015: 36–37, Kapović 2023: 186–191) nego „srednji izgovor“ *mli.jéko* (dvosložan ali s ´ a ne `).

Autorice vukovski izgovor tipa *bijes* smatraju različitim mjesto naglaska (26) prema suvremenu izgovoru [bjēs], no s obzirom da se tu u tipičnom hrvatskom izgovoru -i- uopće ne izgovara, bolje je govoriti o drugačijem odrazu jata (usput budi rečeno – jednosložni je izgovor zapravo na neki način manje inovativan od dvosložnoga, jer se čuva jedan slog u izgovoru, iako se oba razviše iz starijega diftonškoga izgovora).

Autorice kažu da slog „ispred naglaska gdje gdje može biti dug, u primjeru dugoga refleksa jata: *prijestolonásljednik*“ (45). No tu se ipak neće raditi o prednaglasnoj dužini jer teško da ijedan hrvatski štokavac to izgovara drugačije nego [prjèstolonásljednik], s kratkim prvim slogom – to što se pravopisno tu bilježi *prije-* je samo pitanje pravopisne analogije. Kad bismo htjeli dosljedno primjenjivati naše, inače dosta neobično, pravopisno pravilo da se [jē] piše kao <je> a [jē] kao <ije> (vidi Kapović 2024: 28–29), zapravo bismo trebali pisati *prijestolje* ali *prijestolonasljednik*. To

što se to pravilo tu ne poštuje ne znači da se slog stvarno izgovara dugo. Isto kao što to što se po službenom pravopisu piše <Tijelovo> (analogijom prema <tijelo>) ne znači da mnogi novoštokavci neće tu riječ izgovarati kao *Tjèlovo* (što je i povijesno stariji i očekivani naglasak – usp. Kapović 2023: 200).

Što se tiče pak primjerâ kao <sv(i)jetlocrven> (45), autorice ističu da je kod njih „uputno (...) pisati *ije* kad je naglasak na jat u prvome dijelu složenice (*svijétlocrven*), a ako je naglasak na drugoj osnovi složenice, tada se krati jat u prvoj osnovi (*svjetlocrven*)“. No prvi od ovih naglasaka (**[svjétlocrven]) izgleda potpuno nerealan i teško da se govori, dok bi drugi eventualno mogao postojati (iako je i to upitno – pogotovo za **bljedoplâv i **mlječnobjêl, što ne izgledaju kao stvarni oblici), no svakako će najobičniji biti izgovor s dvama naglascima: [svjêtlô-crven] ili [svjêtlô-crven], kao i [bljêdô-plâv] ili [bljêdo-plâv] te [mljêčnô-bjêl] (varijante u prvim dvama primjerima se odnose na upotrebu određenih ili neodređenih oblika u prvom dijelu tih složenica). Autorice to i same percipiraju pa govore da se u takvim oblicima mogu izgovarati i dva naglasaka i sekundarni naglasak na prvom slogu (iako je opet upitno koliko je riječ o sekundarnom naglasku, a ne o puka dva naglasaka).

Reference

- ARj = 1881–1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Sv. 1–97 [dijelovi I–XXIII]. Zagreb: JAZU.
- Benić, Mislav. 2007. Osnovni podaci o osječkoj akcentuaciji. *Filologija*, 48, 1–28.
- Бојанић, Михаило; Тривунац, Растислава. 2002. *Рјечник дубровачког говора*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Brozović, Dalibor. 1996. O prilogu dr. Stjepana Vukušića za Ivšićev zbornik. *Stjepan Ivšić i hrvatski jezik*. Zagreb: HAZU – Matica hrvatska (Ogranak Orahova), 175–176.
- Čirgić, Adnan. 2007. *Govor podgoričkih muslimana (sinhrona i dijahrona perspektiva)*. Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“.
- Даничић, Ђуро. 1925. *Српски акценти*. Београд–Земун: Српска краљевска академија.
- ERHJ = Matasović, Ranko; Pronk, Tijmen; Ivšić, Dubravka & Brozović Rončević, Dunja. 2016. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*. 1. svezak: A – NJ. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Matasović, Ranko; Ivšić Majić, Dubravka; Pronk, Tijmen. 2021. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*. 2. svezak: O – Ž. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- ERj = Ur. Matasović, Ranko; Jojić, Ljijana. 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi liber.
- Fratric, Martina; Lončarić, Mijo; Mužek, Matija. 2024. *Dobar glâs se dâlko čûje*. *Rječnik govora Draganića*. Draganići: KUD „Sv. Juraj“ Draganić.
- HJP = Hrvatski jezični portal: <http://hjp.novi-liber.hr/>
- Ivšić, Stjepan; Kravar, Miroslav. 1955. *Srpsko-hrvatski jezik: izgovor i intonacija s recitacijama na pločama*. Zagreb: Institut za fonetiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Kapović, Mate. 2006a. Naglasne paradigme o-osnovâ muškoga roda u hrvatskom. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 32, 159–172.
- Kapović, Mate. 2006b. Najnovije jezične promjene u zagrebačkom govoru. *Kolo*, 4, 55–69.

- Kapović, Mate 2008a. O naglasku u staroštokavskom slavonskom dijalektu. *Croatica et Slavica Iadertina*, IV, 115–147.
- Kapović, Mate. 2008b. Ustrojstvo rječničkoga članka u dijalekatnim rječnicima s obzirom na naglasak. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 14, 197–205.
- Kapović, Mate. 2010. O tobožnjoj neutralizaciji kratkih naglasaka u hrvatskom. *Croatica et Slavica Iadertina*, VI, 47–54.
- Kapović, Mate. 2011a. Naglasak ā-osnova u hrvatskom – povijesni razvoj. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 17, 147–172.
- Kapović, Mate. 2011b. Historical Development of Adjective Accentuation in Croatian (suffixless, *-ьнъ and *-ькъ adjectives). Ur. Vytautas Rinkevičius. *Proceedings of the 6th International workshop of Balto-Slavic accentuation (Baltistica VII Priedas)*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 103–128, 339–448.
- Kapović, Mate. 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije. Fonetika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kapović, Mate. 2017. The Position of Kajkavian in the South Slavic Dialect Continuum in Light of Old Accentual Isoglosses. *Zeitschrift für Slawistik*, 62/4, 606–620.
- Kapović, Mate. 2018a. Povijest glagolske akcentuacije u štokavskom (i šire). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 44/1, 159–285.
- Kapović, Mate. 2018b. The Unattainable Standard – Zagreb Dialect Meets Standard Croatian Accentuation. *Slovène. International Journal of Slavic Studies*, 7/1, 337–362.
- Kapović, Mate. 2023. *Uvod u fonologiju*. Zagreb: Sandorf.
- Kapović, Mate. 2024. *Jezični savjetnik za 21. stoljeće*. Zagreb: Sandorf.
- Kapović, Mate; Čirgić, Adnan. 2022. Akcentuacija imeničkih o-osnova muškoga roda u Podgorici. *Lingua Montenegrina*, XV/1/29, 3–41.
- Klaić, Bratoljub. 2013. *Naglasni sustav standardnoga hrvatskog jezika* [izvorni rukopis uredio Božidar Smiljanić]. Zagreb: Nova knjiga Rast.
- Ligorio, Orsat. 2009. Izgovor glasa o u dubrovačkome govoru. *Filologija*, 52, 87–90.
- Ligorio, Orsat; Kapović, Mate. 2011. O naglasku dvosložnih o-osnova s kratkosilaznim naglaskom u Dubrovniku. *Croatica & Slavica Iadertina*, VII/2, 327–366.
- Lipljin, Tomislav. 2002¹/2013². *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*, Garestin d.o.o. (2. izdanje: Stanek media), Varaždin
- Lončarić, Mijo. 1988. Govor Varaždina i okolice. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 2, 477–486.
- Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lončarić, Mijo. 2018. Osvrt na kajkavski i štokavske govore Reke kod Koprivnice. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik*, 44/1, 299–330.
- Lukežić, Iva. 2008. Današnji riječki govor(i). Ur. Srdoč-Konestra, Ines; Vranić, Silvana. *Riječki filološki dani : zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanog u Rijeci od 16. do 18. studenoga 2006*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 443–451.
- Mandić, David. 2011. Naglasak imenica u perojskom govoru. *Filologija*, 57, 175–184.
- Maresić, Jela; Miholek, Vladimir. 2011. *Opis i rječnik đurđevčkoga govora*. Đurđevac: Gradska knjižnica Đurđevac.

- Московљевић, Милош С. 2012. *Речник савременог српског књижевног језика с језичким саветником*. Београд: Гутенбергова галаксија.
- Mužek, Matija. 2020. Fonološki opis govora Tuškanā. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik*, 46 (1), 191–254.
- PHJ = 2018. *Povijest hrvatskoga jezika. Peta knjiga: 20. stoljeće*. Zagreb: Croatica.
- Rajle, Lorna. 2020. *Naglasni sustav osječkoga govora*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet. [doktorska disertacija]
- RSANU = 1959–2020. *Речник српскохрватскога књижевног и народног језика*. Књига 1-21. Београд: Српска академија наука и уметности.
- RSJ = 2007. *Речник српског језика*. Ур. Милица Вујанић & Мирослав Николић. Нови Сад: Матица српска.
- RSHKJ = 1967–1976. *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књига 1-6. Нови Сад–Загреб: Матица српска–Матица хрватска.
- Starčević, Anđel; Kapović, Mate; Sarić, Daliborka. 2019. *Jeziku je svejedno*. Zagreb: Sandorf.
- Strohal, Rudolf. 1895. „Osobine današnjega riječkoga narječja“, *Rad JAZU* 43: 103–188.
- Stulli, Joakim. 1806. *Rjecosloxe ilirsko (slovinsko)-italiansko-latinsko u komu donosuse upotrebljenja, urednia, mucsnia istieh jezika krasnoslovja nacsini, izgovaranja i prorjecsja*. I-II. Dubrovnik: A. Martekini.
- Šatović, Franjo; Kalinski, Ivan. 2012. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga prigorskoga govora zagrebečkoga Čerja*. Zagreb: Pučko otvoreno učilište Sv. Ivan Zelina.
- Šojat, Antun. 1973. Govor u Samoboru i njegovoj okolini. *Rasprave Instituta za jezik*, 2, 51–72.
- ŠRHJ = Ur. Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Težak, Stjepko. 1981. Ozaljski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, 203–428.
- Vermeer, Willem. 1982. On the principal sources for the study of Čakavian dialects with neocircumflex in adjectives and e-presents. *Studies in Slavic and General Linguistics*, 2, 279–340.
- Vermeer, Willem. 1984-5. Non-initial falling tones in neo-štokavian dialects. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 27–28, 143–149.
- Vuk = Вук Стеф. Караџић. 1852². *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Беч: Штампарија Јерменског манастира.
- Vukušić, Stjepan. 1975. Usporedbe dvaju novoštokavskih naglašavanja imenica muškog roda na Ø. *Jezik*, 23, 3-4, 92–118.
- ZgKaj 1998 = Šojat, Antun; Barac-Grum, Vida; Kalinski, Ivan; Lončarić, Mijo; Zečević, Vesna, 1998. *Zagrebački kaj. Govor grada i prigradskih naselja*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Adresa autora:

Mate Kapović

Filozofski fakultet

HR – 10 000 Zagreb, Ivana Lučića 3